

ÉRTEKEZÉSEK

A FILOZÓFIAI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

A M. TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

DR. FINÁCZY ERNŐ

OSZTÁLYTITKÁR

III. KÖTET. — 8. SZÁM

A CSELEKVÉS
ELMÉLETÉRŐL

IRTA

BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA

— Felolvasta a II. osztály 1929 március 11-én tartott ülésén. —

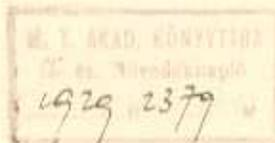
BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1929.

A CSELEKVÉS
ELMÉLETÉRŐL

Pápa, 1929. Főiskolai nyomda.

A cselekvés elméletéről.

I. Bevezetés.

Ha körültekintünk a valóság mérhetetlen birodalmában, abban először elkápráztat a tarka sokféleség és változatos elevenség. Nem látjuk határát, nem látjuk törvényét, nem fogjuk fel egységét, hanem úgy nézzük, hogy se szeri, se száma benne a legkülönbözőbb jelenségeknek, amelyek egymás mellett és után, keresztül-kasul sűrögnek benne. Megmérhetetlen változatosság és őseréjű elevenség az, ami a valóságot első pillanatra is jellemzi; számunkra aránylag csak kevés olyan tapasztalási alkalom és terület van, ahonnan nézve egyhangúnak és kihaltnak mondhatnók a világot.

Ez a tény a különböző emberekre nagyon eltérő hatással van. A derűre hajló, könnyed, képzeletdús, szívesen játszó léleknek ez a gazdag elevenség szüntelen öröm forrása, kimondhatatlanul *tetszik*: ő mindebben a végtelennek pazar, szellemes és komoly célokra nehéz fáradtsággal nem törekvő játékát látja és saját szerepét a játékkal való vidám, szeretettel teljes együttjátszásban, a dúsán változó élet szellemi és esetleg fizikai élvezetében is találja meg. Ez a játssi és optimista esztéta, — nem az igazi nagy művész-lélek.

Egy másik elmerül az élet apróságainak beható szemléletében és ezeknek végtelenségét és gondosságát, finomságát látva, a maga aprólékosságának mintájára aprólékosnak, sőt kicsinyesnek, csak apró részleteket termelőnek véli az életet is. Ez a szemlélődő lélek egyik gyakori fajtája.

Van azután mozgékony, sürgő-forgó ember, aki a nagy tengernek mindent elborító hatalmas árja, millió hul-

láma miatt örül: mert ezekben a hullámokban szabadon, szinte észrevétlenül uszkálhat, űzheti kisdud játékait, párányiságának tudatában a végtelen nagyság és gazdagság közepett mintegy felelősségérzését is elveszítve. Olyan ő, mint a papagáj az őserdő madárezrei között, vagy a kis futóbogár a határtalan mezőn: kedvére szaladhat, röpködhet, »működhetik«. Ez a cselekvő természetű szellemek egyik fajtája: talán kis kalandornak is nevezhető.

Ismét másik árván, elveszítettnek érzi magát a nyomtasztó sokaságban, a szédítő hajszában és sokszor bizony öldöklő küzdelemben, forgatagban: kétségbe esik, elveszíti cselekvő erejét, életkedvét, a szemlélet örömét, a játékos könnyedség érzését. Ilyen a fáradt, a pesszimista, az életgyöngye lélek.

Sokféle fajtát lehetne még felsorolni, hiszen a mutatóba adott rajzok is némi egyoldalúsággal voltak odavetve. Mindezek a fajtájú lelkek azonban megegyeznek egy közös vonásban: mindnyájan a valóság változatos elevenségét látják és ezt többé-kevésbé, legalább gyakorlatilag a valóság lényegének vagy mindenének fogadják el.

Ezekkel szemben állanak a nagyobb és nagy koncepcióju szellemek. Számukra a valóság nem lehet csupán az eleven káosz, ha ez még annyira tarka és szép volna is elemeiben. Ők rendet, törvényt, egységet akarnak, látnak vagy éreznek.

Ilyen elsősorban a szervező, főleg persze a nagy organizátor. Ő praktikus, cselekvő szellem: a rendet, törvényt, egységet *létrehozni akarja*. Hozzá hasonló a mélyrelátó szemlélő: amint a világot nézi, sokszor akaratlanul, keresetlenül, önkénytelenül, de biztosan és határozottan meglátja benne, sőt néha mintegy elvontan kilátja belőle a nagy vonalakat, a rendet, a törvényt, az összefüggést és egységet. És ezt érzi és érezteti meg a nagy és összefogó erejű művész. Ők mind mélybe hatolnak, a gazdag elevenesség közös, erős alapjai, életének ősforrásai felé és onnan bontakoztatják ki és építik, szövik a magasságok egységes boltozata alá a nyugtalan, százszerű tengert. Bennük él az egység tudata és ezt vagy már megvalósítva látják, vagy

még tovább megvalósítani akarják a valóságban, hogy féltelenségében szét ne hulljon mérhetetlensége.

Sok ilyen szellem csak a nagy vonalakat látja és becsüli, számára a részlet csak töltelék, »anyag« az egyedül fontos keretben: ez persze újra egyoldalúság és nehéz eldönteni, vajjon jobb-e az egyoldalú aprólékosságnál? Az igazán nagy szellem azonban szereti, értékeli, nézi és látja az apró részleteket, de nem hagyja el a nagy vonalakat sem: amazok helyes szeretete már a rendező elveket kívánja szemében, ezeket viszont csak amazok körülölelésében tekinti tökéleteseknek, mintegy hivatásukat betöltőknek. Így egyként és egyensúlyban néz nagyra és kicsinyre.

A nagy cselekvő szellem, amint mondtuk, maga is szervez, egységet, rendet létesít: igazságtalan volna tehát és önmagát tagadná meg, ha a filozófus munkáját, amely a nagy vonalakat, a rendező elvek megragadására irányul, megvetné, megmosolyogná. Ő maga is gyakorlati tevékenységében törvényt, egységet, rendező elveket vall és iparkodik a gyakorlat világában megvalósítani: ő tehát nem veheti joggal ellen a cselekvés legfőbb elveit kereső filozófusnak, hogy olyasmit keres, ami nincs, mert a cselekvés világa az egyes és egyetlen, egyetemesség nélkül való birodalma. Ilyen ellenvetést csak az aprólékos, kicsinyes irányú tehet, ő pedig nem hivatott véleményt mondani arról, amit nem lát és nem érez.

Más lehetséges ellenvetés a cselekvés, a gyakorlati élet legfőbb struktúráját vizsgáló ellen az volna, hogy a gyakorlat gyakorlat és nem elmélet, tehát elmélet útján meg sem ragadható. Ez részben igaz. A gyakorlatot mint ilyent az elmélet nem fogja meg: gyakorlatot az elmélet nem ad közvetlenül. Ámde a gyakorlati ember is nemesak vakon akar és tesz, hanem akaratáról, cselekvéséről, annak feltételeiről, tárgyairól, körülményeiről és következményeiről gondolkodik is: tehát bizonyos fokig elmélkedik, elméletet csinál gyakorlatához, hogy azt megfelelő »értelmes-séggel« végezhesse. Tehát ő is támaszkodik némi elméletre: persze jól tudja, hogy az elmélet még nem gyakorlat, a terv és körültekintés még nem akarás és cselekvés,

csupán a nagyvonalú akarásnak és cselekvésnek igen fontos feltétele. De ha ez így van, ha az elméletnek egyáltalában lehet szerepe a gyakorlatban, akkor az elmélet a gyakorlat világát némileg mégis csak visszatükrözi, megragadja: és ennyiben lehetséges elmélet a cselekvés világáról.

Ha a valóság egész körét jobban szemügyre vesszük, azt találjuk, hogy megnyilvánulásában bizonyos alapvető egyezések, illetőleg különbségek vannak. A valóság legfeltűnőbb, legmozgalmasabb, és egyuttal legerősebben mozgó része az, amit gyakorlati életnek szoktunk nevezni: a cselekvések, a tettek világa. Ha ezt a maga egészében így kiemeljük a valóság teljes köréből, mindjárt ráismerünk azokra a megegyezésekre, illetőleg különbségekre, amelyekre az imént céloztunk. A gyakorlati élet, a tettek világa megegyezik erősen, túlnyomóan akaratilag meghatározott, nagy lendületű jellegében. Közös vonásainak részletes bemutatása jelen dolgozatunk főcélja.

Ha a valóság világában elkülönítettük, kiemeltük a gyakorlati valóságot, akkor rögtön belátjuk azt is, hogy ezze! szemben »másfajta« valóság is van. Ilyen elsősorban az elméleti, a tudományos élet, amely maga is valóság, a valóság világának, az életnek egyik nélkülözhetetlen része. Ez sokkal nyugodtabb, kevésbé feltűnő a gyakorlati életnél; mint legfőbb principium az értelem uralkodik benne. Itt azután mindjárt tovább is megyünk és sok keresés nélkül is megállapítjuk, hogy van a valóságnak egy harmadik faja is: a művészet. Ez mozgékonyabb a tudománynál, nyugodtabb a gyakorlati életnél. Nem cselekszik, nem is megismer, hanem alkot, még pedig ennek a szónak jellegzetes művészi jelentésében. Főmozgatója, amint azt remélhetőleg nemsokára megjelenő művészetfilozófiai vizsgálódásainkban látni fogjuk, az érzelem.

A valóságnak ez a három része, amely mindegyik külön is valóság, adja az élet három vezérágát. Ez a három fonódik változatosan és egységesen az élet teljességében össze. Több főágot nem találunk. A kultúra minden többi jelenségét, a gazdasági és állami életet, a vallást stb. vissza tudjuk vezetni erre a három alapvető szellemi élet-

tevékenységre, illetőleg életágra: rendszerint ezeknek szerves, többé-kevésbé harmonikus egységét mutatják. A gazdasági életben túlsúlyban van a gyakorlati ág, de igen jelentős az elméleti is; az államélet főleg gyakorlat, de nem kis mértékben elmélet, sőt egyfajta tényleges művészet is. A teljes vallás gyakorlati, elméleti és művészi komponensek szerves egysége és főleg a »metafizikai« régiók felé irányul. Most persze nem bocsátkozhatunk bővebben ezeknek a kérdéseknek a vizsgálatába.

Látható, hogy már eddig is rendszerező munkát végeztünk a valóság határtalan világában. Az életet azokra az alapvető szálaira iparkodtunk szétbontani, amelyekből tarka köntöse annyi változatossággal szövődik. Az emberi kultúra birodalmában ennek a felosztásnak helytállósága eléggé könnyen bizonyítható. Ámde joggal kérdezhetné valaki, hogy állunk e téren a természet világában? Látjuk-e ott is ezt a három ágot és van-e ott ennek a felosztásnak, amely nyilván a szellem struktúrájával van összefüggésben, egyáltalán értelme?

Ez a kérdés mai feladatunk szempontjából csupán másodrendű jelentőségű, ezért itt megelégszünk rövid válasz adásával. Metafizikai vizsgálódásaink szerint a természet is szellemi tevékenységnek és hatásnak bizonyult: tehát a felosztásnak értelme a természetre nézve is van. A természet rendkívül összhangzó és szoros szervességű, egységes életmegnyilvánulás: ámde azért benne is felfedezhetők az említett szálak. A természet művészi oldala, a természet művészete közismert. Hogy elméleti jellege is van, az abból állapítható meg elég könnyen, hogy a természet tudományos vizsgálata mind több csodásnál csodásabb elméleti jelentőségű összefüggést, törvényszerűséget, szóval tudományosan, elméletileg is jelentős struktúrát fedez fel a természetben. Ha tehát ez szellemi tevékenység és hatás, akkor elméleti rendezettsége is érthető és a tapasztalati tények alapján nyilvánvaló. És gyakorlati oldala? Mi más az egész energia-világ, mint cselekvés és gyakorlati tevékenység és hatás, főleg ha beláttuk, hogy a természeti je-

lenségek, tehát az energiák is, szellemi élet megnyilvánulásai és hatásai?

A három életágnak a természetre is vonatkozó értelme után tehát jelenlétét is megtaláljuk a természetben. Jól tudjuk, hogy itt százféle kérdés vethető fel, amely mind a természet tulajdonképeni mivoltával, lényegével függ össze. Az itt adott válasznál bővebben most nem térhetünk ki ezekre, legközelebb azonban további vizsgálódásokat mutatunk be ezen a téren is az okság kérdésének megvizsgálása alkalmával. Aki ezek iránt a kérdések iránt részletesen érdeklődik, bő felvilágosításokat találhat *Grundlegung der Philosophie III. k.* című könyvünkben. (Niemeyer, Halle, 1927.)

Az életet sikerült tehát néhány vonással alapvető százlaira bontani és ezek között éppen ott van és kiemelhető, valamint a másik kettővel szembeállítható az a szál, amelynek természetét akarjuk ezúttal vizsgálat tárgyává tenni, a cselekvés világa. Az erre vonatkozó tan a cselekvésemélet, amelynek alapjait kívánjuk itt lerakni.

Az élet ilyen hármas tagozódásának felismerése nem új. Ósrégen csaknem teljes precízióval megállapította ezeket a szálatokat Aristoteles, amikor a *βίος πρακτικός*, *βίος θεωρητικός* és *βίος ποιητικός* meghatározását és megkülönböztetését megadja. Az utolsónak már nála is megfelelt egy külön diszciplína, a poétika, amely Aristotelesnél művészetelméletet, nem költészettant jelent. A teorétika alapjai Aristoteles logikai-ismeretelméleti vizsgálódásaiban már megvannak és a későbbi Wissenschaftslehrekben és főleg az ismeretelméletben ez a tudomány is kifejlődött. A *βίος πρακτικός*-ről azonban mindeddig nem szól külön tudomány. Oka ennek részben az lehetett, hogy a gyakorlati világban az egyesnek, nem az egyetemesnek látszott döntő szerep jutni, az egyesről, a szingulárisról pedig Aristoteles szerint nincs tudomány; a cselekvésről szóló tudományra találunk ugyan Aristotelesnél utalást, de semmiféle kidolgozást vagy határozottabb tervet. Másrészt pedig a tettek világára, a cselekvésre vonatkozó tudományos megállapítások nagyjából más, átfogóbb vagy idegen területekre is terjedő tudomány-

szakokban voltak könnyen elhelyezhetők: így az etika, a szociológia, a közgazdaságtan, a politika, a jogtudomány, a lélektan tartalmaznak cselekvéseméleti megállapításokat. Hogy az utóbbiak köre nem vág egybe a cselekvés világának határaival és azt a maga egészében nem is tartalmazza, könnyen belátható: a cselekvés egész köre túlmege az állam, a társadalom, a közgazdaság határait és a lélektan anyagába sem sorozható be, ha a lélektan mint a specifikus lelki jelenségekről szóló tudományt határozzuk meg. Viszont mindezek a tudományok a cselekvésen kívül más jellegű tárgyakat is vizsgálnak.

Marad az etika. Ez a »cselekvés normatív tudománya« lehetne talán. Normatív jellegét itt nem vizsgálva tovább, csupán azt állapítjuk meg, hogy a mi értelmünkben vett cselekvés nem meríti ki az etika alapjául szolgáló »cselekvést«. Mert nyilvánvaló, hogy a tudománynak és a művészetnek is van etikája, ez mindenfajta szellemi tevékenységre és hatásra vonatkozik és így mintegy az egész szellemi élettel, legalább is annak filozófiai határozományával foglalkozó tudomány, amely egységbe foglalja és betetőzi saját új megállapításaival a cselekvés-, a tudomány- és a művészettan megállapításait. A mi tőlünk használt értelemben vett cselekvés nem mindenféle tevékenységet jelent, hanem csak a »tett-tevékenységet«, és az itt vizsgált cselekvésemélet csak ennek a tett-tevékenységnek, az »igazi« praktikus akaratnak és tettnek elsősorban leíró tudománya, amely nem terjed ki az elméleti és művészi tevékenységre. Az etika viszont mindhárom fajta tevékenységnek és hatásainak az életben való teljes egybefonódását teszi vizsgálat tárgyává, a pszichológia pedig nem terjed ki a cselekvésemélettől vizsgált valamennyi praktikus tárgyi valóságra és a léleken más oldalakat is vizsgál a praktikus, cselekvő akaraton kívül. Viszont a metafizikával sem esik egybe a cselekvéstan, mert az a valóság természetét általában vizsgálja, nem törődve azzal, hogy ez a valóság gyakorlati, elméleti vagy művészi-e.

A cselekvéstan tehát az előbb felsorolt tudományoktól különböző, saját tárggyal bíró, szükséges, de önállóságában

még ki nem alakított tudomány. Lássunk ezért hozzá eredeti és így nyilván még csak kezdetleges kidolgozásához.

II. A cselekvés világa.

Aristoteles a cselekvő, praktikus tevékenységet úgy különbözteti meg az alkotó, poétikus tevékenységtől, hogy míg emez közvetlenül főleg az alkotó tevékenység eredményére, a műre irányul, addig amaz inkább önmagára a praktikus tevékenységre, ennek helyes véghezvitelére irányul közvetlenül és az alkotás eredményéhez hasonló eredménnyel, valamiféle tárgyi hatással nem bír.¹ Valóban úgy látszik, hogy az alkotó tevékenység, a művész vagy a kézműves mestersége mindig egy tárgyra, műre irányul, amelyet létre akar hozni; a cselekvő tevékenység, pl. járás, ugrás, harcolás, tornázás stb. vonatkozhatik ugyan valamely távolabbi célra, amelyet *el akar érni*, pl. valahova eljutni, valakit leigázni, a testi egészséget előmozdítani, erőt, ügyességet fejleszteni stb., közvetlenül azonban nem eredményez, nem *készít* valamilyen tárgyi hatást és így közvetlenül nem is ilyenféle, hanem magára a tevékenységre irányul: a cselekvő tevékenység így mintegy önmagáért, az alkotó tevékenység a műért van.

Ez a megkülönböztetés igen érdekes és ha helytáll, jól használható és alkalmas a praktikus tevékenységnek legalább részben való jellemzésére. Alaposabb vizsgálat után azonban nem tehetjük teljesen magunkévá, bár némely tekintetben kétségtelenül jól látja a viszonyokat. Hogy a kérdésre teljes fényt deríthessünk, röviden vázolnunk kell önünk struktúrájának egyes részleteit. Bár a természet is szellemi lények hatása, itt erre a tételre és ezúttal amúgy sem adható igazolására nem lesz szükségünk, mert a cselekvés elméletének jelenlegi kidolgozásánál megelégedhe-

¹ Ethika Nikom. 1140 b. 6—7. sor: *τῆς μὲν γὰρ ποιήσεως ἕτερον τὸ τέλος, τῆς δὲ πράξεως οὐκ ἔν ἐν ἑστὶ γὰρ αὐτῆ ἡ ἐπιπραξία τέλος.* (A *téλος* itt nem annyira távolabbi célt, mint közelebbi cél-eredményt jelent.)

tünk az emberi cselekvés jellemzésével. A természetben előforduló praktikus tevékenységre csak néhány utalással mutatunk majd rá.

Az emberi cselekvés az emberi én tevékenysége. Ez az én sajátos, mindnyájunknak közvetlenül adott valóság, még pedig tudatos valami, tudatközpont. Kielemezhető alanya valamennyi tudatos tevékenységünknek, ott áll minden akarásunk, gondolkodásunk, érzésünk, cselekvésünk élén, mint az akaró, gondolkodó, értő, érző alany. Önmagára is reflektálhat és önmagát mint sajátos erőtudatot, hatni képes erőt is ismeri meg. Ennek az ének vannak úgynevezett aktusai, valamiképen meghatározó »lendületei«, »mozgásai«, persze ezeknek a szavaknak teljesen átvitt, képes értelmében. Ilyen az *akarás*, a *megértés*, az *érezés*, a *képzelés*, a *gondolás*, az *emlékezés*, a *cselekvés* (nem a cselekedet), az *alkotás* (nem az alkotás = mű). Ezek az aktusok mintegy az énen függnék, abból esetleg kisugároznak, azaz kiirányulnak: de rendkívül fontos annak az ismerete, hogy ezek az aktusok mind és mindig az ében maradnak, abból ki nem léphetnek, attól függetlenül, azon kívül, külön fennállással nem bírnak. Valamennyi aktus az én meghatározó tevékenysége.

Ezek között az aktusok között két főfajta van: az egyik fajta magára az ébre irányul vagy vonatkozik; pl. amikor önmagamat akarom ilyennek vagy olyannak, jónak, elhatározottnak, amikor önmagamat megértem, megismerem, vagy *önmagamat* szomorúnak, boldognak, szeretőnek, irigykedőnek érzem. Az én sohasem lehet önmagának tárgya a tárgy szó olyan értelmében, hogy az *szemben* áll az énnel. Mert a szemben álló *más*, az én pedig nem lehet önmagával szemben más. Ezért ezek az ébre magára irányuló aktusok nem is mint valami szembenállóra irányulnak vagy vonatkoznak az ébre, hanem belőle kiindulva, mintegy belé visszafutnak, reá visszairányulnak, amint azt önmegfigyelésünk jól mutatja. Eredményük az ének valamilyen új vagy fenntartott régi meghatározottsága, tehát nem valamilyen külön tárgy az ében vagy az énen kívül.

Az aktusok másik főcsoportja nem az ébre, hanem

valamely szembenálló, más dologra, *tárgyra* irányul vagy vonatkozik, azt mintegy megcélozza; sőt irányulhat még nem létező, hanem pl. éppen az aktustól létrejövő tárgyra is. Minden ilyen tárgyi aktus az éntől el-, az énből ki irányul, célhoz, de sohasem lép ki az énből. Az azonban, amire irányul, amit megcéloz, az énen kívül eső tárgy, más dolog az énnel szemben. Ez lehet anyagi dolog, gondolat, képzet, más személy: mindez az énnel szemben valami más. Ez a más dolog az ilyen tárgyas aktus tárgya.

A tárgyas aktusok között vannak olyanok, amelyek maguk eredményeznek tárgyat. Ezek a ható aktusok, a tőlük eredményezett, létrehozott tárgy — amely már az énen kívül áll, más, mint az én — az ilyen aktus *hatása*. Ez a hatás, bár mindig más, mint az én és mintegy azon »túl« van, lehet csak az ének saját külön »szellemi szférájában«, azaz tudatában: ekkor is szemben áll az énnel, nem az én, az énen kívül van, de az én tudatában és *csak* az én tudatában létezik. Lehet azonban a hatás olyan tárgy is, amely az én tudatában *is* van ugyan, de azon kívül is önálló léttel bír: ekkor az anyagban létezik, a külső, testi világba van beleszőve, anyagi léte is van, nem tiszta tudattárgy = tudattartalom.

A nem ható tárgyas aktusoknak — amilyen pl. a figyelés, a tárgyi megértés — lehet tiszta tudattárgya, anyagi és tudattárgya és olyan anyagi vagy más szellemi, illetőleg más szellemben levő tárgya is, amely nincs az illető tárgyra irányuló én tudatában. Az aktus tárgya és így hatása is gondosan megkülönböztetendő az aktustól, mindig más, az énen levő aktussal ellentétben mindig az énen »túl« és sokszor az én tudatán is kívül van. Minden aktus valamire irányul vagy — kevésbé élesen — legalább vonatkozik.

Ezek után rátérhetünk az aristotelesi meghatározás problémájának megfigyeltetésére. Ha sokféle tevékenységünk között szétnézünk, megtaláljuk azok között az úgynevezett cselekvéseket, gyakorlati tevékenységeket is. Ezek között elsősorban a testi, fizikai cselekvések tűnnek fel: járás, ugrás, evés, ivás, vívás, verekedés, mind olyan tevékenységek, amelyekben a cselekvés, a praktikus mozzanat a leg-

lényegesebb. Mindezekben és a legtöbb mindennapi tevékenységünkben a tevé és a tett, nem a gondolat, az elmélet és nem is valami mű létesítése a fő. Mondhatni ugyan, hogy pl. a járás megváltoztatja a földfelület alakját, de ez az alkotó-alakító mozzanat valóban nem a leglényegesebbnek látszik a járásban, szemben pl. a szobrász munkájával, vagy a tézsa gyúrásával, a rétes nyújtásával, ahol a megfelelően megalkotott tárgy, a tevékenységnek ez az alkotás-eredménye az, amire a tevékenység főleg irányul.

Mivel tehát az előbb felsorolt tevékenységek nem az alkotó, poétikus tevékenységek a szó aristotelesi értelmében, felmerül a kérdés, hogyan is vannak tulajdonképpen kapcsolatban a testi világgal? Művet nem hoznak létre, maga az aktus pedig, amint már tudjuk, nem lép ki a cselekvő alanyból a külvilágba. Ha a cselekvésben csupán maga a cselekvés, az aktus volna és az egész gyakorlati tevékenység közvetlenül erre irányulna és ebben merülne ki, akkor fizikai cselekvésről nem is beszélhetnénk. Pedig nyilvánvaló, hogy fizikai, azaz valamiképpen a külvilágban is fennálló vagy megnyilvánuló gyakorlati tevékenység van. Ez csak úgy lehetséges, ha a cselekvő aktusnak valami tárgyi eredménye, hatása jön létre. Így a fizikai gyakorlati tevékenység lehetősége ellentmond az aristotelesi fel-fogásnak, ha azt merev szigorúsággal értelmezzük; Aristoteles maga látszólag nem fogta fel mereven a praxis és a poézis, a cselekvés és az alkotás különbségének tőle adott meghatározását, amint ez előbb idézett definíciójából is kitűnik.

Kérdés, vajjon nem mutatható-e ki a cselekvésnek tárgyi hatása a fizikai világban? Erre is igennel felelhetünk. Minden testi gyakorlati tevékenység közös vonása az, hogy a külvilágban bizonyos érvényesülést, egyfajta áthatolást jelent. Minden ilyen cselekvés valamit cselekedik, valamit tesz a fizikai világban: és ez a tárgy valóban fenn is áll a külvilágban. Ez a tárgy maga a tett, a cselekedet, ez pedig mindig valami erő kifejtés; éppen ez az, ami érvényesül a fizikai világban. Itt tehát a fizikai világban tényleg létező hatással állunk szemben, amely ugyan nem olyan látható-

hallható-kézzelfogható, mint az alkotó tevékenység műve: ez az, amit Aristoteles jól látott. Másrészt azonban ez a hatás nagyon is létező valami, igen »erélyes«, sokszor majdnem erőszakos, akadályt ledöntő, gyakran mintegy erővel érvényesülő, azaz inkább érvényesített valami: szóval *fizikai energia*. Itt meg is fogtuk a láthatatlan, nehezen megragadható praktikus hatást. Az energia mindig erőhatás, nem maga az erő. Ami érvényesíti, erejét adja, az a ható ok, a cselekvő, energiát létesítő erő. Az energia ennek az erőnek tárgyi hatása, érvényesülésének eredménye és egyúttal jele.

A külső tett, az anyagi világban létrejött cselekedet tehát mindig valamely kifejtett, többnyire bizonyos távolabbi jelentéssel bíró célt szolgáló és így önmaga is új jelentést nyerő fizikai energia. Célja lehet egy a cselekvőre előnyös alkat, állapot, helyzet létrehozása, vagy valamely elméleti hatásnak, tehát gondolatnak vagy gondolatsornak az anyagi világban való objektíválása, valamely mű megalkotásához szükséges külső körülmények létrehozása, valamely további cselekvés; sőt lehet magasabb célja is, pl. más emberekre, szellemekre való hatás megfelelő cselekvések és kifejtett energiák közvetítésével, amelyeket a másik tudomásul vesz. A fizikai hatások kifejtésének és átvételének szövevényes kérdéskomplexumába most nem hatolhatunk be bővebben.

A cselekvés és hatása, a tett, a cselekedet jelentését részben további céljától nyeri, ámde saját maga is jelentéssel bír. Jelentésen a szó legáltalánosabb értelmében a szellemi felfoghatóságot, az »értelmességet« értjük, nyilvánvaló pedig, hogy ilyen értelmű jelentése a tettek már mint erőkifejtésnek, mint érvényesülésnek is van, bár ez a jelentés nem elsősorban racionális természetű, mert nem *elméleti* jelentés.

Itt hivatkozhatunk arra a már ismert megállapításunkra, hogy a természetben is éppen az energiák azok, amelyek a természet praktikus, cselekvő oldalát mutatják: a természeti energiák a természeti erők gyakorlati hatásai, tettei. Ugy a természeti energiáknál, mint az emberi cse-

lekedetek energiáinál mindig fizikai energiákról beszélünk; ezek tehát nem mások, mint szellemi okoknak, erőknek az anyagon kifejtett *gyakorlati, praktikus hatásai*. A szellemi energia már tágabb jelentésű és először magát a szellemi ható erőt jelenti, másodsorban jelenthet *mindenféle* szellemi hatást mint erőkifejtést: ilyen erőkifejtés az elméleti és művészi szellemi hatás is.

A szorosán, szigorúan, talán kelleténél szigorúbban értelmezett aristotelesi felfogás tarthatatlanságát akkor is beláthatjuk, ha a gyakorlati tevékenységnek az elméleti és alkotó tevékenységhez való viszonyát vizsgáljuk. Említettük, hogy a járás, evés, ivás, verekedés stb. túlnyomóan gyakorlati tevékenység, hatása *tett*. Ezzel szemben a lényegileg testi alkotó és alakító tevékenység mint ilyen nem cselekvés és tárgyi eredménye, hatása nem tett, hanem mű. A szobrász, festő, hegedűs, téstagyúró és rétest nyújtó tevékenységének eredménye valamely anyagilag is létező alkotás, mű. Másrészt az elméleti tevékenység eredménye valamely gondolat, illetőleg gondolatrendszer, amely pl. könyv alakjában, bizonyos anyagi jelek útján az anyagban is megrögzíthető. Ez az anyagban is létező jelrendszerhez kapcsolt hatáskomplexum sem nem tett, sem nem mű, hanem elméleti hatás, létrehozó aktusa pedig elméleti tevékenység.

Már most felvethető az, vajjon minden gyakorlati tevékenység anyagi eredménye nemcsak közvetett, elméleti, illetőleg főleg alkotási hatás-e, tehát főleg mű, úgy hogy az anyagban tényleg egyáltalában nem jelenik meg a tiszta aktusjellegű gyakorlati tevékenység közvetlenül, hanem csupán vele kapcsolatos alkotási tevékenységek műeredménye útján nyilvánul meg az anyagban. Röviden példákon kifejtve, vajjon pl. a járás külső eredménye nem csak a Föld alakítása-e, az evésé az étel, illetőleg a szervezet alakítása és ezen az úton újfajta műőszetétel létrehozása stb.? Hiszen ezeket a példákat ilyen összefüggésben előbb részben már említettük. A kérdés ismét oda csúcsosodik ki: van-e egyáltalában gyakorlati élet a külvilágban, a testek között is, avagy csak a szellemben?

A kérdésre kielégítő válasz itt is csak a mi felfogásunk javára adható. Ha a külvilágban tényleg csupán — aristotelesi értelemben vett — poétikus hatások, művek, és esetleg még elméleti aktusoknak valamiképen anyagbaszótt hatásai találhatók, akkor ezek közvetlenül éppen csak poétikus és teorétikus, de nem gyakorlati tevékenységekre utalnának vissza: ilyeneknek, ha volnának is, a fizikai élethez semmi közük nem volna. Ámde éppen a gyakorlati tevékenység erejét, hatásait, akadályozó képességét, ellenállását sokszor nagyon is tapasztaljuk a külvilágban. Nyilvánvaló az is, hogy a járás, evés, verekedés, harcolás fizikai lényegét *teljes egészében* nem vezethetjük vissza sem csupán alkotási, és még kevésbé elméleti hatásokra. Ezek mint mozzanatok lehetnek bennük, de semmi esetre sem adják meg egész mivoltukat, sőt éppen lényegüket nem.

De tovább mehetünk. Vajjon a valóban túlnyomóan és lényegileg alkotó tevékenységek, mint a szobrász, a festő, a tésztagyúró tevékenysége *csakis* alkotó tevékenységek-e, nincs-e bennük gyakorlati tevékenység is? És nincs-e az elméleti tevékenységgel kapcsolatban gyakorlati tevékenység, ha az hatásait, a gondolatokat az anyagba szövi? És nincs-e ennek a gyakorlati tevékenységnek a mű, illetőleg a gondolat anyagi megrögzítéséhez szükséges, de a műtől, illetőleg a gondolattól különböző *fizikai hatása*? Nyilvánvalóan van. Mindezeknél a nem gyakorlati tevékenységeknél a hatást, a mű, a gondolat anyagbaszózását mintegy ki kell »erőszakolni«, több-kevesebb *fizikai munkát* kell végezni, hogy a mű, illetőleg a gondolat az anyagba beleszöhető legyen. Ez a munka pedig nem a mű, illetőleg a gondolat és az itt szóbanforgó fizikai, *érvényesítő* munka nem is az alkotó, illetőleg az elméleti tevékenység munkája. Ez gyakorlati tevékenység, cselekvés eredménye, *energiakifejtés*. Ez az *energiakifejtés* nemcsak a túlnyomóan (fizikai) gyakorlati tevékenységnek az anyagban megjelenő hatása, hanem kapcsolatban van minden fizikai alkotó és az anyagban is megnyilvánuló elméleti tevékenységgel.

Mindhárom fajta tevékenység az életben szorosan

összekapcsolódik, egymás nélkül nem bírnak meglenni, bár többnyire az egyes esetekben az egyik túlsúlyban van a többiek fölött: a szerint beszélünk azután gyakorlati, elméleti vagy műalkotó, poétikus tevékenységről. Ámde minden ilyen esetben a gyakorlati tevékenységnek is van fizikai eredménye, hatása, nemcsak a túlnyomóan gyakorlati, de a túlnyomóan elméleti vagy alkotó jellegű úgynevezett fizikai, az anyagban való hatással kapcsolatos tevékenységénél is. Ez az eredmény, fizikai hatás az energia, amely a gyakorlati aktustól különböző, a fizikai világban is, sőt mint fizikai energia voltaképpen csak a fizikai világban fellépő *tárgyi valóság*. Tehát ez az út is az élet háromféle alaptevékenységének korrelációján, szoros kapcsolatán keresztül a gyakorlati tevékenység mindenütt fellépő tárgyi hatásának felismerésére vezetett.

Sokszor a művekkel szemben »láthatatlans«, nem érzéki jellegű, gyorsan pergő tettek, a kifejtett energiák sebesen váltakozó *sorozata* is azt a téves hitet kelti, hogy itt csak sorozatos aktusokkal, tiszta aktus-folyamatokkal állunk szemben. Elég, ha a járás, általában a sokféle mozgás példáját említjük: ez nem tiszta aktus-folyamat, hanem folytonos energiakifejtéssel jár vagy legalább is állandó energiákkal van kapcsolatban; mozgás nincs kinetikai energia nélkül, ez pedig a tárgyi világban lévő reális, nagyon is »eleven« valami, tárgyi valóság, a mozgató, azaz fizikai gyakorlati tevékenység hatása.

Az aristotelesi felfogás tévedése talán abból az egyetemes jelenségből ered, hogy a görög gondolkodás voltaképpen még nem ismerte az energia modern fogalmát. Az aristotelesi rendszerben annyira fontos *ἐνεργεία* inkább magát a ható, főleg alkotó-alakító erőt jelenti, amelynek hatása a mű, akár a természetben, pl. valamely fa vagy állat, akár az emberi szellemben, pl. egy szobor. M. Gillet ugyan Du Fondement Intellectuel de la Morale d'après Aristote (Paris, 1928) című művének 176. lapján a lexikális részben említi a *πράξις* és a *ποίησις* aristotelesi különbségét és a *ποιεῖν*-t „oeuvre à faire“-ral, a *πράττειν*-t pedig „énergie à dépenser“-val, tehát energiefelhasználással hozza

kapcsolatba, az aristotelesi *évoγeta* fogalmának a *αρχή*-sal való összefüggésére hivatkozva; itt azonban alighanem kissé modernebb világnézettel tekinti Aristotelest, semmint az a görög gondolkodásnak megfelel

Vannak azután túlnyomóan, illetőleg tisztán szellemi természetű cselekvések és cselekedetek is. És itt is lehet a gyakorlati tevékenységnek tárgyi hatása, tetteredménye. Tudjuk, hogy vannak az énnel önmagára irányuló aktusai. Ezek között gyakorlati jellegű is van. Ha én magamat jónak, erősnek, kitartónak akarom, akkor ez a tevékenység lényegileg praktikus akarás, önmagamra irányuló praktikus aktus. Ennek tárgyi hatása nincs, az aktus magára az énnel irányul. Van azonban tisztán lelki vagy legfeljebb az emberi tudat anyagi meghatározottsága folytán fizikailag is meghatározott, de túlnyomóan szellemi praktikus tevékenység, amely az éntől különböző *tárgyra* irányul: amikor én *ezt* vagy *amazt* akarom, *elhatározást* hozok létre, pl. hogy a jelen értekezést fel fogom olvasni, akkor ez az elhatározás sokszor már nem is leginkább reám vonatkozó és önmagában mindig tárgyilag meghatározott valami, már valami tárgyi dolog, amely azonban nem lép ki a tudatból; tehát mintegy belső, lelki tett. Az elhatározásnak mint ilyennek saját külön tárgyi lényege van, amely különbözik úgy az elhatározó éntől, mint annak elhatározó aktusától, de az énnel elhatározottságától is. Ez az utolsó az én tárgyi elhatározó aktusával is együttjáró önmeghatározó praktikus aktusának nem tárgyi, hanem az énnel magában jelentkező eredménye, az énnel magának *egy állapota*; önmeghatározottsága; az elhatározás viszont az énnel szemben álló tárgyi valami, hasonló egy gondolathoz vagy képzet-hez, de azokhoz körülbelül úgy viszonylik, mint a fizikai energia az anyagbaszótt elméleti hatáshoz vagy műhöz: »láthatatlan«, de reális, »erőteljes« valami, igazi belső tettvalóság. Kis önmegfigyeléssel ezt bárki önmagában is tapasztalhatja.

¹ Vigyázni kell, hogy a hasonló hangzású meghatározottságot a lényegesen mást jelentő elhatározottsággal, a meghatározást az elhatározással össze ne zavarjuk.

A mindennapi életben rengeteg ilyen belső gyakorlati hatást hozunk létre, legtöbbször azonban gyorsan múló, többnyire eszközjelentőségű. Ezért az »erős«, jelentős, »nagy« elhatározásokból jobban megismerhetjük a túlnyomóan vagy tisztán szellemi gyakorlati hatás jellegét. Ez olyan, mint a cselekvő énnel valamely belső és láthatatlan pecsétje, bizonyágtétele, »tárgyasított akarata«. Nem olyan szemléletes, de sokkal élesebb (tárgyi) megnyilvánulása a szellem ható tevékenységének, mint a szemléletes képzet; a gondolattal szemben irracionális, azaz nem elméleti jellegű, de hasonlóképpen »láthatatlan«, azaz nem szemléletes, nem képszerű, akár csak ez; viszont rendszerint sokkal élesebben konkrét, egyéni jellegű.

A folytatólagos cselekvés, akár belső, akár külső, sohasem olyan simán egybefolyó, mint az alkotó-alakító tevékenység, hanem szakadozottabb: a tettek szinguláris elemek, amelyeket a közös cselekvő, közös jelentés és cél és cselekvési mód összekapcsol ugyan, de sohasem annyira harmonikus-szerves egységben, mint amilyenben a bonyolult összetett műalkotás alkotóelemei, ezek a maguk is részletművek, egybe vannak szöve.

Az eddigi vizsgálódások nagyjában jellemezték a gyakorlati tevékenységnek és hatásainak jellegét, szemben az elméleti és az alkotó tevékenységgel és hatásaikkal is. A következőkben rövid összefoglalásban bemutatjuk az elért eredményeket és egyúttal a cselekvés világának körvonalait és fő vonásait.

A túlnyomóan testi hatások között éppen a »leganyagtalanabbak« és a mellett többnyire legmozgékonyabbak vagy legerőteljesebbek, legélesebben érvényesülők a tettek, a praktikus hatások: tehát a fizikai energiák és különösen azok a szintén közéjük tartozó *tárgyi hatások*, amelyeket felületesen »testi tevékenységeknek« szoktak nevezni. Ezzel szemben a fizikai világ valamennyi művészi tárgya, úgy szólván valamennyi érzékelhető, szemléletes tárgy poétikus hatás a szónak leghelyesebb, aristotelesi értelmében. Az elméleti hatásokat, a gondolatokat praktikus hatások, energiák segítségével túlnyomóan poétikus hatásokkal, a nyelv

alkotásaival vagy írásjelekkel kapcsoljuk össze, amelyek az illető gondolatok vagy gondolatelemek jelei. A jel és a jelentés bonyolult viszonyára itt nem térhetünk rá; a Grundlegung der Philosophie első kötetének végén ezt a kérdést alaposabban megvizsgáltuk. Gondolatok talán minden emberi gyakorlati hatással és alkotott művel vannak kapcsolatban: hol is találhatnánk annyira egyoldalú tettet vagy művet, amely nem mutatna joggal reá létesítő okának valamilyen gondolatára, nem volna önkénytelenül gondolatnak is kifejezője, gondolattal kapcsolatban, amelyet közvetve szintén átvisz a tettet vagy művet felfogó, tapasztaló tudatba?

A tisztán vagy túlnyomóan szellemi gyakorlati hatásokból is már mutattunk példákat. Ilyen példa volt az elhatározás. Ez vonatkozhatik az egyén lelki életénél sokkal tágabb körre is, de ezt a lehetőséget előbb nem vettük figyelembe. Most megkülönböztethetjük az egyén lelki vagy fizikai életére vonatkozó és az egyént körülvevő társadalom életére vagy egyáltalában környezetére vonatkozó gyakorlati tevékenységet. Ezt az utóbbit a szó legtágabb értelmében politikai tevékenységnek nevezhetjük. Itt megkülönböztethetők a politikai hatások, amelyek mindig tett-jellegűek, és létrehozó aktusai, a politikai aktusok. Valamennyi praktikus tevékenységet, hatást és aktust lehetne kormányzó tevékenységnek, hatásnak és aktusnak is nevezni, mert valóban a gyakorlati tevékenység kormányozza elsősorban az egyén és az összesség életét is; ez a szó csak azért nem minden esetre megfelelő, mert nagyon igénnyel teljes a cselekvés hatalma tekintetében.

Túlnyomóan praktikus az államkormányzás tevékenysége; közvetetlen hatásai tettek és pedig lényegileg szellemi hatások, csupán a fizikai világban szolgáló »eszközökként« követik őket azután fizikai tettek. Az államkormányzás tevékenységét szoktuk egyszerűen politikának nevezni. Ámde a gazdaságpolitika, a társadalompolitika, a stratégia, általában a hadi politika, az egyházpolitika, a tudomány- és művészetpolitika stb. is lényegileg gyakorlati és a társadalomra vonatkozó, politikai tevékenység. A

praktikus hatások valamennyi túlnyomóan szellemi jellegű téren mint ilyen politikai hatások jelentkeznek, ha a tevékenység és hatása alanyok közösségében megy végbe. Egyetlen énbé zárt praktikus hatások, amelyek nem vonatkoznak és hatnak a külvilágra, a magányos elhatározások és lelki tettek. Ezek már csak nagyon átvitt értelemben volnának politikai hatásoknak nevezhetők, mert már csak egy én »önpolitikájára« vonatkoznak. A természeti tárgyakra vonatkozó, túlnyomóan szellemi gyakorlati hatások, amelyeket azután rendesen fizikai praktikus hatások követnek, már inkább nevezhetők, de szintén csak másodsorban és átvitt értelemben, politikaiaknak.

Miután így futólag szemlét tartottunk a gyakorlati tevékenységek felett, megállapodhatunk abban, hogy túlnyomóan fizikai gyakorlati tevékenységeknek nevezzük azokat, amelyeknek *közvetetlen hatása* nem jöhet létre az anyag nélkül: ilyenek tehát éppen az anyagra gyakorolt praktikus tevékenységek, mint a járás, vívás, verekedés stb., már amennyiben ezek a tevékenységek gyakorlatiak; tudjuk, hogy pl. a járás tevékenységében és eredményében alkotó vonások is vannak. Túlnyomóan szellemi gyakorlati tevékenységek pedig azok, amelyeknek *közvetetlen hatása* nem szorul az anyagra, hanem a lélekben, a tudatban is létrejöhet. Tudjuk, hogy az embernél minden tudatjelenség az anyaghoz, az idegrendszerhez is van kötve, de az emberi tudatot megalapozó tiszta lélekben az emberi tudat anyaghoz kötöttsége folytán ebben csupán túlnyomóan szellemi gyakorlati tevékenységek már tisztán szellemiek. Az elméleti és az alkotó tevékenységekre ezt a megkülönböztetést itt nem kell kiterjesztenünk: ez nem is menne teljesen simán, mert az itt vett értelemben túlnyomóan fizikai tevékenységet az elméleti tevékenységek között már nehezebben találhatnánk, az alkotó tevékenységek között pedig szintén nem olyan könnyen, mint a gyakorlatiaknál, mivel a tisztán képzeleti műalkotás a legtöbb esetben teljes megfelelője lehet az anyagbaszöttnek, sőt nem egyszer tökéletesebb annál. Még leginkább a képzőművészeti tevékenységek és alkotások hasonlítanak a gyakorlati tevékenységek és hatá-

sok túlnyomóan fizikai, illetőleg túlnyomóan szellemi jellegű és leginkább olyanféle alkotó tevékenységek, mint pl. a kapálás alkotó mozzanata, vagy a tésztagyírás, nevezhetők túlnyomóan fizikaiaknak.

III. A cselekvő szellem.

Nemcsak a tettek világa, de urai is rendszeresen távol állanak az elmélet emberétől, sőt nem egyszer idegenül és ellenérzéssel is állanak egymással szemben. A tudomány emberéből többnyire hiányzik a cselekvő szellemnek a hullámzó, folyó, rohanó élet iránt tamusított érdeklődése, mozgékonyága, impulzivitása: mintegy az esetlegességekben, a tűnékeny egyes jelenségek forgatagában elmerülő emberre néz le a tett emberére a teoretikus szellem az egyetemes igazságok és örök érvényességek nyugodt birodalmából; amaz viszont vállát vonja a nem praktikus, az élettől idegen, álmódzó ideológus láttára. Közelebb áll egymáshoz a cselekvő és az alkotó, művészi szellem. A szintén mozgékony és az egyes, a konkrétum iránt jobban érdeklődő művész csodálja a cselekvő szellemet és gyakran és szívesen mintázza: gondoljunk csak pl. valamennyi műfaj közül az étellel legteljesebbre, a drámára, főleg a nem legmodernebbre, mennyire gyakran veszi hőstét a cselekvő emberek sorából! Már Prometheus is ilyen, az Oresteia hősei szintén, Sophokles és Euripides hősei nemkülönbön; ilyen Caesar és Brutus, Macbeth és Othello; és Hamlet azért bukik el, mert nem bír elég erélyesen cselekedni. Wallenstein, az orleánsi szűz, Tell mind főképen cselekvő szellemek. Még Faust is, az elmélet hatalmas szelleme, az eleven életbe lépve mindenekelőtt a cselekvés árjába veti magát és nem kezd elméleti vagy művészi tevékenységbe. Így halad tovább a hosszú sor és még Ibsennél is nagy szereppel bír, bár a nagy norvég költő másfajta, nem cselekvő szellemeket is mestéri gazdagsággal tudott ábrázolni; és ha ma sokan kezdenek tőle elfordulni, az kevésbé onnan ered, hogy egyes problémái elavulnak,

mint inkább azért van, mert hősei sokszor kevésbé tudnak cselekedni, hanem ahelyett vergődnek vagy mesterkednek. Majdnem kizárólag a cselekvés szellemeit és világát mutatja be az eposz, és a szobrász előszeretettel örökíti meg a tetterőt.

Ámde a cselekvés embere is szereti a művészt; kedvesebb neki a nyugtalanul lángoló alkotó, mint a kutató nyugodt fénye és néha valóságos, néha arrogált életfölnye. Hiúságának tetszik a dicséret, az ábrázolás: így válik mecénássá is, ha nem az inkább kivételes tisztább és önzetlen motívumok teszik azzá. Így magyarázható a leginkább művészi módon dolgozó kutatónak, a nagy történetírónak részben sajátosságából, részben természetesen tárgyával is, hogy valamennyi elméleti szellem közül ő mutatja a legtöbb érdeklődést és megértést a tett embere iránt, amelyet ez, igaz hogy ebben az esetben — nem mindig, de — rendszerint még önzőbben és kevesebb finomsággal mint a művésznél, szívesen mozdít elő támogatásával. Természetes, hogy a pszichológus is — nem a pusztá agyfiziológus és érzetbúvár — már szakmájánál fogva közelebb áll a tett emberéhez; a kutatónak ezt a fajtáját azonban a cselekvő szellem rendszeren igen energikusan elutasítja és távol tartja magától: mert a hivatásos lélekkutató hivatása folytán igen kíváncsi természetű és a büszke tetterő legsajátabb mélységeibe tudományos céljaiból kíván behatolni, tehát a cselekvő lelket mint valami tárgyat kezeli. Ezt pedig az annyira úri természetű cselekvő lélek nem szokta eltűrni. Csupán a tett embereinek, főleg a politikusoknak hiú része engedi a pszichológust közelébe, azt mint valami tudományos ujságírót tekintve — és néha a mindenek fölött állók, a mosolygó egészen nagyok szórakoznak azzal, hogy lényük mérhetetlen mélységeibe kis gyufaszálával bevilágítani engedjék.

Ilyen körülmények között nagyon jogosult a kérdés, vajjon hol kapunk egyáltalában a tudomány körében némi felvilágosítást a tett emberének lényéről és jellegzetesebb típusairól vagy egyéni struktúráiról? A kérdésre félig már válaszoltunk: mindenekelőtt a nagy történetkutatók mutat-

301.
 nak be jó képeket a cselekvés hőseiről; azután olyan finomabb pszichológusok, akik igen mozgékony és érzékeny utánaérző képességükkel a tett szellemének sajátosságait belőle kiérezik és reprodukálják, vagy pedig azok a lélek-kutatók, akiknek praktikus oldaluk is erősen fejlett és így arra képesíti őket, hogy a cselekvő lélek lényébe részben önmegfigyelés útján, részben mások kongeniális megértésével mélyebben belássanak. Ezek után az előzetes megjegyzések után megpróbáljuk, hogy kifürkésszük a tett szellemének néhány alapvonását és alapfajtáját.

Az első, amit a tett szelleménél észreveszünk, lényének és tevékenységének acélos feszessége szemben a teoretikussal és a művésszel: ez az »acélosság« a praktikus, cselekvő akarat és a tett, a cselekvő élet lényegében van és e nélkül a cselekvő élet egyenesen fogyatékos. A tett szelleme az egyesre irányul és ezt mindenekelőtt hasonló egyes viszonyok szerint itéli meg és csak kevésbé rendszeres elvek szerint, mint a tudós. A »praktikus«, nem öncélú, csak a cselekvést és körülményeit megvilágító értelem megmutatja az eszközöket és az utakat, megvilágítja a célokat: a cselekvő akarat pedig a megfelelőnek látszó pillanatban rögtön rálép a végrehajtás, a kivitel útjára és sebesen hatol előre a cél felé, amelyet gyorsan és biztosan el kell érni, mert esetleg nemsokára már el van vágva a hozzá vezető út. Kétkedés és ingadozás és sok elmélet a tettet már tönkreteszi, amikor ugyanennyi a tudományban még nagyon is üdvös és csak sokkal erősebb túlzásban árt.

Ennek a különbségnek az oka részben magának a praktikus és a teoretikus lelki struktúrájának különbségében rejlik, részben azonban már ezzel a különbséggel csupán kevésbé szorosan összefüggő körülményben: abban, hogy a tett szelleme működésében a legszorosabb kapcsolatban van a nagy világgal és éppen azért, mivel a legerősebben és a legszélesebb körben kíván reá hatni, maga is a legerősebben függ attól. A másra irányuló megkötés a világban önmagának is megkötöttséget hoz. A cselekvő szellem a világot, tetteinek terét nem engedheti ki kezéből, különben

elveszíti a talajt; mindig örködve, tettere készen, sőt ütésre készen helyén kell állania és ahol és amikor szükséges, cselekednie, különben elveszti hatalmát, uralmát és ezzel cselekvő képességét tevékenysége mezején.

A mondottak természetesen csak a külső cselekvésre vonatkoznak, de a belsónél sokban hasonló a helyzet: ott is elernyed az akarat hatalma a lélek sokféle ereje fölött, ha az akarat nem áll mindig szilárdan őrhelyén.

A vázolt körülményekből folyik a tett szellemének és tevékenységének rendszerint fellépő gyorsasága és világos, kétségektől mentes határozottsága, innen ered nagy és állandó feszültsége, tettekézsége. A kutató a maga birodalmában sokkal függetlenebbül dolgozik, bár gondolati munkájának eredménye, a megismerés, természetnél fogva sokkal megkötöttebb, mint a szabad cselekvés: de területe a tudományos munka legtöbb esetében mindig ott van, amikor éppen feléje fordul. A kutató csak fontos és pótolhatatlan megfigyelések idejében él hasonló feszültségben, mint amilyen a cselekvő szellem tevékenységével úgyszólván mindig együtt jár; és még ekkor is inkább csak a befogadó aktivitás inkább befelé mint kifelé irányuló feszültsége jellemzi a kutatót, egész lényegileg megismerő tevékenységének megfelelően: a kutató feszültsége főleg arra irányul, hogy a bekövetkező jelenség megfelelő tapasztalását el ne mulassza, tehát hogy önmaga legyen megfelelő megfigyelő állapotban a jelenség lefolyásakor. A cselekvő szellem feszültsége ezzel ellentétben centrifugális irányú és ezért itt is »aktívabb« jelleget mutat, bár nem kell sem élesebbnek, sem erősebbnek lennie. Látjuk tehát, hogy a cselekvő szellem világhelyzetéből és tevékenységének a világra való sajátos vonatkozásából folyik az a látszólagos paradoxon, hogy ő, a tiszta lényegében szabad cselekvés mestere, sokkal jobban függ a világtól és ahhoz — éppen mert megváltoztatni akarja — jobban alkalmazkodni kénytelen, mint a tudós a maga kutató és vizsgálódó, öncélú megismerésre irányuló tevékenységében; ez a tevékenység a megismerés tiszta lényege szerint sokkal megkötöttebb, de a világ változó

körülményeitől sokkal függetlenebb, mint a fizikai világban lefolyó cselekvés.

Világhelyzete — nem tevékenységének tiszta lényege — szempontjából legszabadabb az ihlethez kötött művész. Többnyire feszültség nélkül várhatja meg azt és amikor megjön, egész tevékenységével annak szentelheti magát. Vagy felidézheti maga — ez lehetséges! — és ebben az esetben szabadságában áll megválasztani a feszült odaadást kívánó ihlet óráját. Ritkább az az eset, hogy ő sem annyira erős, hogy felidézheti a művészi hangulatot, és ez sem annyira erős, hogy feszültség, készülés nélkül bevárható volna, de azért mégis »rátör« a művészre, ha ez kellően készül és vár rá. Ámde ebben az esetben is belső megnyilvánulásra vár, amelyre sokkal egyöntetűbben, egyértelműbben lehet várni, mint a külvilág sokféle eseményeire: a cselekvő szellemnek pedig ezekre és ezek lehetőségeire kell ügyelnie.

A világtól való nagyobb függésből, a benne legintenzívebben való élésből következik, hogy a tett emberének valamennyi fajta szellem között a legrealisztikusabbnak kell lennie. Lénye szerint ugyan szubjektívabb az elmélet emberénél és ezért a valóságban is szubjektívabbnak szabad lennie: és a teoretikus mégis »álmodozóbb«, a világtól idegenebb lehet, sőt a világtól jobban elfordulhat, mint a cselekvő szellem, akinek mindig »praktikusnak« és nem spekulálóknak, mindig realisztikusnak és nem fantasztikusnak kell lennie, ha meg akarja tartani lába alatt a talajt. Az objektív gondolkodó és kutató megengedheti magának azt a fényűzést, hogy olykor szubjektív álmok, sőt fantasztikus spekulációk után is járjon, ha e mellett megőrzi ítélőképességének zavartalanságát: a cselekvő szellemnek mindig józanul a világ felé kell fordulnia, különben megbotlik vagy elcsúszik; a tettek világában csak egészen kivételesen lehet repülni, a cselekvés mezeje erős léptű járást követel. A művész viszont a legszabadabban álmodhatik, fantáziálhat: őt csupán az esztetikai lehetőség tág határai korlátozzák és nem az annál sokkal szűkebb tényleges világ. És bár a legnagyobb művészek a legélesebben szemébe

néznek a való világnak, mégis lehetségesek kizárólag álomvilágokat alkotó nagy művészek is; a tettek világában azonban még szerény helyen is lehetetlen, abszurd az álmodozó. Magától érthetően nem minden álmodozás, amit annak szoktunk nevezni: a legnagyobb misztikusok pl. a legteljesebb valóságban élnek és rendszerint a világot is nagyon tisztán látják, bár nem becsülik mindenek fölött; éppen ezért azonban elfogulatlanabban és tárgyilag helyesebben is tudnak vele bánni. A csupán belsőleg cselekvő szellemet természetesen szintén nem kötik meg a világtól való függésnek azok a korlátai, amelyek a tudós vagy a művész számára sem vagy nem így érvényesek: ilyen esetben csak magának a cselekvésnek tiszta lényege korlátozza.

A világban ható cselekvő szellem világi függéséből, valamint életérdekeit a legközvetlenebbül érintő tevékenységéből folyik a tett emberének nagyobb zárkózottsága szemben a tudóssal és a művésszel. Ebben rendszerint csak nő és érlelődik a terv a közlés révén; a teoretikusnak is nagyon előnyös a megbeszélés egyoldalúságának kiegészítése céljából; ezzel szemben a tárgy közlés közben vagy közlés következtében való kicsúszásának vagy eltulajdonításának a veszélyei csak igen kevésbé jöhetnek számba. A cselekvő szellem azonban kétszeresen vagy többszörösen nehéz feladatot vállal, ha teljesen felfedi önmagát: mert csaknem kizárt, hogy cselekvésének, amely csupán nagy ritkán felelhet meg minden érdeknek, amellyel érintkezésbe jut, ne kelljen gátló befolyások ellen küzdenie; és ezek természetesen annál veszélyesebbé válnak, minél világosabban mutatkozik meg a cselekvő szellem tervei és céljai. A tett embere gyakran nagyon társas lény ugyan, de azért zárkózott; hiszen éppen a társaságban legtöbbet forgó cselekvő típus, a diplomata, közmondásszerűen zárkózott, sőt nem csak hallgatag, hanem sokszor egyenesen hazug, hogy rejtve tartsa természetét és céljait.

Röviden, néhány pillantással érinteni kívánjuk a cselekvés befolyását a cselekvők erkölcsi és szociális alkatára is. Mint mindenütt, a cselekvő természetek között is vannak önzetlenek és önzők; ebben a tekintetben azonban figye-

lembe kell venni, hogy az említett kétféleség két pólus, amely ritkán, néha azonban bizonyosan teljesen elérhető és meg is valósul: az egészen átszellemült szent és az ördögi természet a két — alkalomadtán valóságos! — véglet. Az önző cselekvő szellem a legveszélyesebb valamennyi egoista között, mert a legközvetlenebbül árthat és a legveszedelmesebb, mert kiválóan praktikus akarattal rendelkezik. Igaz, hogy a morálisan rossz cselekvés mint cselekvés is hiányos és végül is összeomlik, előbb azonban sokat árthat, ha »technikailag« jó.

Az önző cselekvő szellem vagy zsarnokká, az erőszak emberévé válik, ha az erős, önmagára építő fajtából való; vagy pedig hiú intrikussá lesz és alattomosan árt, ha társas természetű és másokra épít; mindkét típust nemsokára bővebben szemügyre vesszük. Ezzel szemben az önzetlen cselekvő szellem rendkívül önfeláldozóan, sőt önfeledten élhet és nagyon sokat használhat: az »önmagára« építő itt »atyai« természetűvé és segítővé válik, a társas természetű és inkább másokra építő a szociálisan és áldásosan tevékeny »testvérré«; ez a két fajta azonban már túlmutat a tiszta cselekvésen a teljes élet, az etika terére, ahol a cselekvés elmélettel és művészettel egységesen egybefonódik. Az említett két természet azonban mint elsősorban cselekvő típus mégis az élet praktikus oldalára tartozik.

Rendesen meg van minden cselekvő szellemnek az az előnye a tudomány emberei fölött, hogy csak egészen ritkán válik kicsinyessé: többet mozog az élet nagy tengerében és ennek a lendülete elragadja, még ha önmagától nem is nagyvonalú; a pontosságot pedig a tettek világa éppen úgy megkívánja, mint a tudomány.

Mozgékonyága következtében a tett embere ritkán mogorva, mert hiszen ezzel önmagát teszi lehetetlenné. Minden zárkózottsága mellett a nemes cselekvő szellem talán a legkönnyebben ölti fel egy bizonyos nyíltság és közvetlenség rendkívül szimpatikus vonásait, éppen a világban való forgása miatt. Viszont igen könnyen válhatik ravasszá, csalárddá és hamissá is, a diplomatatípus e legveszedelmesebb fajtájává; a kegyetlenség is leginkább a praktikus élet vétke.

A cselekvő szellemnek ezeket a vonásait két, leginkább cselekvőként jelentkező embertípusra csak bizonyos korlátozásokkal lehet átvinni: ez az említett atyai és testvéri, szociális szellemtípus, amely magvával a teljes etikumban gyökerezik; és ez több mint csak cselekvő, elméleti és művészi természet, mert a háromnak egységes kapcsolata; pl. a zárkózottság tekintetében lényeges eltérések lehetnek, mivel az említett két típus nem annyira élesen cselekvő, mint mindenoldalúan élő és »élesztő«. Nem szabad elfelejteni, hogy etikán a legteljesebb értelemben vett »élet-tant« értjük, amelynek területe a teljes élet, de nemcsak az értékes; az etika körébe tartozik az erkölcsileg fogyatékos is, amely élettel teljes lehetne és ilyennek kellene lennie, de nem az: ez tehát nem csupán egyik oldala az életnek, hanem minden oldala, de tökéletlenül.

A szociális szellem ellentéte, a társadalom ellensége is legtöbbször ide tartozik. Mindkettő igen gyakran gyakorlati tevékenységű. Ezért működésük »technikáját« a gyakorlati élet határozományai szerint kell megítélnünk, ők maguk azonban többek, mint csupán cselekvő szellemek; sőt törekvéseik nem is túlnyomóan gyakorlatiak, csak útjaik azok, ható tevékenységük, amely azonban eszközül szolgál nekik és nem áll úgy célként előttük, mint az igazi cselekvő szellem előtt. Innen van az, hogy pl. a szociális típusból hiányzik a cselekvő szellem zárkózottsága, ami igen gyakran gyakorlati működésének kárára van, balsikereket okoz. Ezekbe a mind bonyolultabb alkatokba azonban csak lassan és ez alkalommal kis részben hatolunk be, előbb a cselekvő szellem tiszta lényegét kell minél világosabban kidomborítanunk. Ezért most a cselekvő szellem néhány típusát is megkülönböztetjük.

Az egyik ilyen különbség, amely a cselekvő szellemek között talán legelőször és főleg tűnik szembe, két típust mutat: nevezzük kormányzó és diplomatatípusnak. Míg amannak alapvonása a sokkal önállóbb, mindenekelőtt önmagára építő, önmagában bízó, »magánosabb« cselekvés, addig ezé a társas, sokban másokra építő és sokat mások útján elérő cselekvés. Nem kell ezt úgy érteni, hogy az

első fajta nem szorul másokra és nem épít másokra: míg azonban amaz akaratát a többiekre *rákényszeríti* és őket céljainak *aláveti*, azok előtt meghajolni készletti, addig az utóbbi saját szándékát a másikból *kicsalogatja*, mintha annak a törekvése volna, és terveit szerint lehetőleg *símán hajlitja*. Ezt a kettősséget természetesen nem szabad az önző és önzetlen természet kettősségével azonosítani, mert más dimenzióban van: vannak önző és önzetlen diplomaták és kormányzó szellemek is. Mindkét nevet persze olyan tág értelemben kell vennünk, hogy egy szakácsné is lehessen pl. kormányzó szellem és egy pincér diplomata. Ez a kettősség a büszke és a hiú szellem kettősségével sem esik feltétlenül egybe, már csak azért sem, mert ezek az utóbbi vonások a tudomány és a művészet emberei között éppen úgy előfordulnak, mint a cselekvő szellemeknél. Ezek között azonban kétségtelenül az önmagában erősebb kormányzó típus a büszkeségre szokott hajlani, amely könnyen csaphat át kíméletlen göggé és keménységgé, az önmagában gyöngébb, de sokszor ügyesebb diplomatatípus pedig inkább a hiúságra hajlik, amely a cselekvés világában is egészen a karikatúra végletéig csaphat és komikus jellege mellett is utálatosabb és megvetésre méltóbb lehet, mint az inkább félelmetes és gyűlöletes, végletes esetben elborzasztó kevélységű cselekvő szellem. Egyik tulajdonság sem jár azonban feltétlenül együtt a kormányzó, illetőleg a diplomatatípussal.

A cselekvő szellemű misztikus is tartozhatik bármelyik típusba: Istenben elmerülő létére ugyan inkább a magános szellemek közé tartozik, de Isten közelségének magánya mellett működésével mégis a világ felé fordulhat és akkor, ha gyakorlati szellem, lehet inkább kormányzó vagy inkább diplomata-típusu; hiszen ez a két fajta ismét pólus, sőt csupán aszimptotikusan közelíthető meg és egyik sem valósítható meg kizárólagosan. Ez a kettősség, amint az eddigi megjegyzésekből látható, »technikai« alkat, a gyakorlati szellem »munkastruktúrája«.

Más irányban a cselekvő szellemeknek egy természet szerint adott hármas felosztását találjuk, még pedig —

minden esetben túlnyomóan gyakorlati, tehát cselekvő akaraton felépülő természet mellett — az inkább akarat, értelmi vagy érzelmi hajlamú cselekvő szellemeket. Tehát mindhárom fajtánál döntő jelentőségű a cselekvő akarat alapuló praktikus természet, de ezen belül az említett különbségek jelennek meg. Az »akaratszerű« gyakorlati szellem a legélesebben cselekvő, tevő fajta; ha nagyon nagy, akkor félelmetes, tovarohanásában mindent legázoló hatalmi szellem, borzasztónak tűnő »tisza akarat«. Rendszerint kormányzó szellem. Talán Attilában látjuk egyik példáját, bár sajnos, nincs elég adatunk róla alaposabb lélektani jellemzéséhez.

A második fajta az értelemszerű cselekvő szellem, szintén gyakran a kormányzó típushoz tartozik, de akkor sincs híjával a diplomatavonásoknak. Sokszor egyenesen a diplomatatípusba sorolható. Ez a »világos«, mindig fensőbb-séggel megjelenő és ható, a legjózanabb és rendszerint a legsikeresebb, mert alapos megfontoltsággal és nagy körültekintéssel cselekvő szellem: eredményei legalább is többnyire a legtartósabbak, a legjobban megalapozottak és biztosítottak. Különösen Caesar mutatja, úgy látszik, ezt a típust nagyszerű méretekben, de alighanem Augustus, Hannibal, Napoleon is főképen ide vehetők.

A harmadik, az érzelemszerű cselekvő szellem talán a legszimpatikusabb, a legvonzóbb, ha nem is a legnyugodtabban és a legsímábban ható; mert ez utóbbi vonások az értelemszerű típust jellemzik leginkább. Az érzelemszerű gyakorlati szellem természete szerint a legkevésbé józan és realiztikus és az akaratszerű típus zúgó tovarohanásával és lehengetelő erejével szemben inkább könnyebb repülést mutat, amely lehet szeszélyes, állhatatlan fajta is, viszont nagyobb erő esetében mindent magával ragadó tovaroharzássá válik, de sikerei rendszerint kevésbé tartósak. Nagy Sándor látszik ezen típus legjobb példájának, ha megítélésünkben nem tévedünk. Az ő műve is inkább nagyszerű megtermékenyítés eredménye volt, nem tartós épület. A kimondott diplomatatípusnak rendkívül hajlékony természete és értelmi tevékenységén kívül sajátos érzelmi

megítélésen is alapuló működése nem ide tartozik, hanem poétikus vonás, helyes *tapintaton* alapuló alkotó-alkító tevékenység, amely cselekvő tevékenységével szoros kapcsolatban van. Ennyiben a diplomata nemcsak a tett embere, hanem technikájában egyenesen művész, aki embereket és emberekkel alkot és főleg alakít. Az érzelemszerű gyakorlati ember nem annyira hajlékony, hanem »érzelmi politikája« folytán inkább önfejűnek tűnik és aránylag gyakran egyenesen beleütközik a valóság éleibe, amelyeket az igazi diplomatatapintat mindig jól ki tud kerülni. »Érzelmi elvei« — ha vannak — nem logikusan, hanem sajátosságos irracionálitással, az érzelem törvényszerűségei szerint érvényesülnek: ezért látszik néha elvtelennek, néha makacsnak.

Ezek után a típusok, valamint a példák után, amelyekben mintegy csúcspontjukat érik el, nem lesz helytelen, ha az »üres« gyakorlati szellemet is megrajzoljuk. A valódi cselekvő szellem erővel teljes: energikus, magvas, tette jellegzetes, határozott és hatásos. Az álgyakorlati szellem folyton tevékeny és mégis eredménytelen, tette gyöngé, jellegtelen, belsőleg bizonytalan és üres. Ő az örökös tervcsináló és programmalkotó, gyakran sokat beszél, sőt nagyot mond; mihelyt azonban tette kerül a sor, hiányzik belőle az elhatározottság, a bátorság, a reális belátás, a világos ítélet, biztos választás és energikus, határozott és szívós kivitel: tette csütörtököt mond vagy csak nagyot pukkan, ő maga pedig nevetségessé válik, ha nem tudja tehetetlenségét jól leplezni. Játékos, sőt színjátékos a szó rossz értelmében; mert az igazi színész a látszatot valósággá teszi, az ő kezében pedig a valóság is látszattá folyik szét. Izgékony akarata és mozgékony értelme van, de akarata nem szilárd, magvas és teljesítőképes, értelme pedig nem ítél világosan és biztosan és nem mutat határozott utat; gyakran fantaszta és önmagát is csalja. Belsőleg gyöngé létére természetszerűen a hiú fajtához tartozik és technikailag, ha ugyan baltechnikáját így nevezhetjük, inkább diplomatatermészet. A tehetetlen kormányzó típus ritkább, de rosszabb; rendszeren nevetségessé válik vagy (sokszor és) önmagával meghasonlik, megrögzött bolond,

míg az üres diplomata inkább csak balga, könnyebb fajtájú bolond.

Ezzel szemben a lángelme működése mindenütt a legnagyobb tehetséget, gazdagságot, étellel való teljességet mutatja: mint cselekvő szellem is több csupán gyakorlati lénynél és legélesebben praktikus hatásaiban is a teljes, mindenoldalú élet egész hatalmas árja tükröződik a mellett, hogy mint igazi cselekvő szellemnél, hatásai a gyakorlati teljességet példásan mutatják. Hogy mi ez a gyakorlati teljesség, azt a cselekvés kategóriáinak nemsokára következő vizsgálata tárja fel; ezek egyúttal az igazi cselekvő szellemnek, a cselekvés és a tettek mesterének lényét és tevékenységét is még jobban megvilágítják a cselekvés és a tettek természete útján. Előbb azonban még magának a cselekvő szellemnek a kérdéséhez fűzünk néhány kiegészítő megjegyzést.

Eddig a *teremtő* cselekvő szellemet mutattuk be. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy van még egy szellemfajta, amely nem teremtő természetű és mégis lényegileg gyakorlati és a cselekvően teremtő étellel a legszorosabb összefüggésben is áll: ez az inkább anyagi, gazdasági, avagy inkább szellemi, pl. politikai *fenntartó* szellem típusa. Az ő viselkedése és tevékenysége is gyakorlati, de nem újat létesít, hanem a már meglévőt megőrzi, konzerálja: különösen ennek a típusnak a körében találunk nagyon sok női cselekvő szellemet. Ámde a cselekvő szellem többi, minden típusában is található női cselekvő szellem: a cselekvő szellem természete ugyan általában inkább férfijellegű, de nem feltétlenül, nem szükségszerűen nemileg egyértelműen meghatározott alkat. Egyáltalában mindhárom életágban szerepelnek a női szellemek is, ámbar ezek többnyire a kevésbé egyoldalú, a harmonikusabb, de kevésbé élesen differenciált etikai alkathoz tartoznak. De mint mondtuk, van sok főleg gyakorlati irányú nő is, ezek között pedig igen sok gazdaságilag gyakorlati tevékenységű, még pedig többnyire fenntartó természetű: a női lélek az inkább teremtő férfival szemben egyáltalában inkább a fenntartó,

konzervatív és konzerváló; ez a nőnek inkább érzelmi, mint értelmi alkatából is magyarázható.

Leginkább a cselekvő szellemekhez kell a legtöbb közgazdát számítanunk. Igaz, hogy tevékenységükben sok elméletnek és alakító-alkotó tevékenységnek is jut szerep, ámde az első a termelés céljának szolgálatában áll, mint annak eszköze, a második pedig inkább gazdaságilag sikeres, semmint művészi alkotásra törekszik. A cél a siker és pedig anyagi siker, amely végül mindig hatalmi célok szolgálatára van rendelve: primitív fokon az egyszerű életfenntartás hatalmának szolgál a gazdasági siker, innen azonban jelentősége tovább emelkedik egészen az óriáskapitalista gazdaságilag megalapozott világhatalmi törekvéséig. Tehát a tett a főút, a hatalom a cél: ezért a közgazdát rendszeren a cselekvő szellemek közé kell sorolni, ha nem is éppen ennek legtisztább jellegét mutatja, mint pl. a hadvezér vagy az államférfiú; ámde tudjuk, hogy ezeknek a tevékenységébe is sok elméleti és alkotó tevékenység gyűl.

Lényegileg a cselekvő szellemek közé, még pedig a könnyebb fajsúlyu fajtákhoz tartoznak a hivatásos sportemberek is. Inkább játékos gyakorlati természetűek, ezért gyakran erős művészi vonást is mutatnak. Vannak azonban közöttük rendkívül komoly természetek is; igaz, hogy ezek is csupán a tevékenységek összességében inkább a játék fokán álló tevékenységet kissé túlzott komolysággal folytatnak; ez a komoly fajta sokszor jelentős elméleti oldalakkal is bír. A legtöbb másfajta játékos is gyakorlati természetű, rendszeren azonban erős poétikus vonást is mutat; sok »játékos« — a szónak tág értelmében — egyenesen lényegileg művészi típus.

Különösképen, de nem természetellenesen sok olyan passzívabb természetű szellemet is a gyakorlati szellemek közé kell sorolni, akinek főleg a tett és nem pl. a tudomány vagy a művészet imponál, akit a tett ragad el. Máskor viszont éppen teoretikus és művészi lélekalkatok azok, amelyek a képességükkel ellentétes és el nem érhető tettekért lelkesednek, mintegy önmaguk teljessé tétele, egyoldalúságuk kiegészítése iránt való vágyódásból. Ezzel szem-

ben vannak tudományt és művészetet csodáló, sőt kergető vagy dilettáns módon gyakorló cselekvő természetek is.

Végül megemlíthetjük még a nem tárgyra, hanem inkább önmagukra, saját énjükre irányuló cselekvő szellemeket: ezek a praktikus akarat, de nem a — tárgyi — tett szellemei. Nagy aktivitás esetében erős szellemeknek nevezhetők és pedig etikai természetű, önmagukra irányuló lángelmével szemben az ő erősségükön az élességnek a bélyege van. Határozott és az újatalkotó típus esetében »lángoló«, az inkább fenntartó alkat esetében »szívós« természetek.

A tökéletes gyakorlati lángelmében lángoló és szívós erősség nagy, kitörő tetterővel és mégis nagy fenntartó képességgel is egyesül: az ilyen szellemekből kerülnek ki a történelem ízzó és égő, mindig magvasan erős, gyakran borzasztóan nagyszerű, máskor csak titkos borzongást keltő, villámló vagy tovavonuló földrengés módjára ha'adó, romboló vagy építő, mindig azonban nagy és súlyos tevékenységű alakjai.

IV. A cselekvés kategóriái.

Mielőtt rátérnénk a cselekvés alapvető kategóriáinak kinyomozására, röviden még egy kérdéssel kívánunk foglalkozni, amely már az előző vizsgálódások során is felmerült. Beszéltünk valamely tett »technikai« helyességéről és morális értékességéről. Valamely tettet lehet rossz szándékkal, de mint tettet tökéletesen végrehajtani, pl. egy nehéz gyilkosságot, vagy ha egy zsarnoki akarat lángeszűen alávet magának egy békés, de erős népet. Itt egy »gonosz« tett gyakorlatilag kiválóan, legalább is a praktikus technika, a kivitel módja szerint kiválóan kerül végrehajtásra. Miben áll tehát a technikailag értékesnek és a »véglegesen« értékesnek a különbsége?

A létezőnek és az értékesnek pusztá megkülönböztetésével semmit sem érünk, mert a jó akarat is éppen mint ilyen jó akarat valóságos a szó legmagasabb értelmében, másrészt pedig a technikailag helyes eljárásnak megvan

a maga értéke: értékesség és valóság, illetve valóságkomponens, érték és lét az alaposabb vizsgálat számára éppen annyira azonosnak bizonyul, mint lényeg és lét.

Ámde a hasznosság és az úgynevezett igazi vagy autonóm vagy abszolút értékek megkülönböztetésével sem érünk célt; mert pl. valamely műalkotás technikájához és technikai értékéhez művészileg lényeges határozományok is tartoznak, másrészt pedig a legjobb szándék is, ha egészen gyámoltalan és ügyetlen, bizonyos tekintetben veszít morális értékéből is, még pedig annyiban, hogy a morális érték teljességét voltaképpen csak a tevékenység módjába és eredményébe való tökéletes belátás révén tudjuk felfogni és elérni. Kétségtelen azonban, hogy ez a megkülönböztetés közelebb jut a kérdés magvához.

Valamely tevékenység vagy hatás technikájának és végleges értékének a különbségét, valamint a kettő viszonyát úgy határozhatjuk meg, hogy a technika az illető tevékenység vagy hatás eszközeit, utait és módjait, az — értékes — véglegesség viszont célját és eredményét, beteljesítését adja. Sokszor már az út és az eszközök bizonyos tekintetben a célhoz és eredményhez is tartoznak és ezért nemcsak technikai, hanem végleges értékesség szempontjából is jelentőséggel bírnak, pl. az anyag és a feldolgozási mód, a kidolgozásban való iskolázottság valamely képzőművészeti alkotásnál; a cselekvés-kategóriáknál is a legszorosabb kapcsolatban állónak találjuk majd a technikai és a véglegességi értéket.

A technikához tartozhatnak tevékenységek, de egész tárgyi hatások is, az élet minden ágából: még gondolatok és műalkotások is használhatók technikailag eszköz gyanánt további célok szolgálatában. Rendes körülmények között és a dolgok természete szerint tiszta tárgyi hatások és tárgyakat létesítő aktusok szerepelhetnek technikailag; túlnyomóan, csaknem kizárólag technikai tárgy az anyag. Ámde néha lelkekkel is mint eszközökkel technikailag visszaélnek; legalább is gyakran történik erre kísérlet. Ezzel szemben önmagunkat lehet és szabad alkalomadtán technikai tárgyként használni és így önmagunkra, saját énünkre ír-

nyuló aktusok is lehetnek technikaiak; sőt Istenért mint célért más lelkeket is lehet technikailag, eszközként felhasználni, amennyiben persze ezeknek a lelkeknek a javát — amellyel ellentétben Istennek sem szolgálhatunk velük — szem előtt tartjuk. Végül pedig felmerül néha az a törekvés, hogy Istent akarjuk technikai tárgyként, pl. saját javunk elérésére szolgáló eszközzel felhasználni: pl. ha Istent ajándékokkal meg akarjuk vesztegetni. Az ilyen igyekezet természetesen hiábavaló.

Véglegesen kívántnak minden valóságot, Istent, teremtetett lelket, mindenféle tárgyat és minden aktust tekinthetünk; még az anyag is tekinthető tökéletes eszköz létrehozása elérésének, beteljesülésének és mint ilyen, önmagában végleges értékkel is bír. Ezt az értéket a mi értékelésünk, becslésünk, kívánásunk felismeri, esetleg — jól vagy rosszul — megítéli, de nem alapozza meg; az abszolút értékesség a fennállással együtt Istentől függ.

Tehát minden dolognak van végleges értéke, amennyiben t. i. valamilyen, mindig abszolút módon is meghatározott dolog; ámde sok dologt eszközül is lehet felhasználni további más, többnyire magasabb rangú vagy fokú dolgok mint célok szolgálatában: ilyenkor az eszközül felhasznált dolgok a célokra és azok végleges értékére vonatkozó technikai értékkel, eszközértékkel is bírnak, amely mindig a magasabb, célként szereplő dolgok végleges értékétől is, de nem az eszközül szolgáló dolog saját végleges értékétől, meg van határozva.

Innen van, hogy a cselekvés kategóriáinak sokszor technikai jelentőségük is van; ámde mindenekelőtt végleges jelentőséggel bírnak és a szerintük meghatározott aktusok és hatások is mindenekelőtt végleges értékűek, bár egyoldaluan gyakorlati jellegűek; és csak azután bírnak sokszor technikai értékkel is. Ezzel szemben az etikai kategóriák már nem egyoldaluan praktikus, hanem az élet minden oldalával tökéletesen rendelkező alkatokat, aktusokat és hatásokat határoznak meg és az ő meghatározottságuk túlnyomóan véglegességi és csak néha mutat technikai jellegét is: ezek tehát csaknem kizárólag morális értékű

lényegeket határoznak meg. Először és lényegileg azonban minden filozófiai alapkategória véglegességi értéket határoz meg.

Még egy lényeges kérdés merül fel abból a körülményből, hogy éppen a tartalom, amely a tettekben dominál, és ezért éppen a tett is és az akarat is szabad, »tetszés szerinti« választással határozható meg végtelen számú lehetőség közül. E szerint tehát a legmagasabb cselekvés-határozmányoknak is szabadoknak kell lenniök. Hogyan lehet azonban őket akkor bizonyossággal megállapítani? A megoldás a következőképpen adódik. A cselekvés legmagasabb határozmányai bizonyos tekintetben, amit itt bővebben nem részletezhetünk, valóban Isten szabad meghatározásából következnek; más szempontból szükségszerűség is megnyilvánul bennük. De ez a szabad meghatározás is, mint egyáltalában a jónak Istentől való eredeti szabad meghatározása, szabad ugyan, de nem önkényes szélsőség. Fontos körülmény továbbá, hogy a filozófiai cselekvés-kategóriák mint *legmagasabb* cselekvés-határozmányok nem végtelen, hanem korlátozott véges számban vannak és így teljesen felderíthetők. Követésük is szabadon vállalható vagy megtagadható, de ellenükre semmiféle gyakorlati aktus vagy hatás nem lehet tökéletes, csakis fogyatékos. Mivel a cselekvés alaphatározmányai mindenféle cselekvést meghatároznak, a tökéletes cselekvésből kielmezhetők, egyáltalában a tökéletes gyakorlati magatartás jellegébe való belátás útján megtalálhatók.

Más alkalmakkor végzett rendszeres vizsgálódásaink közben kitűnt, hogy háromszor három alapkategória adja meg legjobban valamely életág legmagasabb filozófiai határozmányait. Ez összefügg azzal, hogy a valóságnak három alaphatározánya van, a tartalom, a forma és az alakulat; és valóban mindig egy, illetőleg kettő ezek közül sajátyszerűen túlsúlyban van az egyes kategóriákban, amelyek a mellett mind teljes valóságkategóriák, a tartalomnak, formának és alakulatnak teljes kapcsolatai. Bővebbet remélhetőleg legközelebb megjelenő művészetfilozófiai munkánkban

találhat erről a kérdéstről a bonyolultabb részletek iránt is érdeklődő olvasó.

A cselekvés alaphatározmányai nem határozhatók meg olyan könnyen és mégis exakt módon, mint pl. a logika vagy a matematika, vagy még a metafizika alapelvei is: a bemutatásra kerülő kilenc kategória tehát kísérletnek tekinthető, hogy a cselekvés *alaphatározmányait* lehetőleg teljesen, kimerítően, másrészt elég tartalommal és áttekinthetően tárja elénk. Végleges bizonyosságot és exaktságot nem igénylünk számunkra és szívesen fogadjuk a tökéletesítésükre valóban alkalmas, jobb megfogalmazásukra irányuló tanácsokat.

Midőn most rátérünk a gyakorlati alapkategóriák feltárására, ebben bizonyos rendszert követünk: először azokat az alaphatározmányokat keressük meg, amelyekben a tartalom jellege mutatkozik legerősebben; azután a formszerű, majd az alakulatszerű kategóriákat nyomozzuk ki. Hogy mi a jellegzetes különbség közöttük, azt itt, ahol a tartalom, forma és alakulat különböző jellegét úgysem részletezhetjük, legjobban a kategóriák felfedése után azokon magukon mutathatjuk be.

Az első három kategória tehát a többiekhez viszonyítva tartalomszerű lesz, ami viszonylag egyszerűbb jelleggel jár együtt. Közöttük ismét a legelső a leginkább tartalomszerű és így mintegy a legjellegzetesebb cselekvés-kategória.

Ez az első, leginkább tartalomszerű kategória talán úgy fejezhető ki legjobban, hogy a cselekvő akaratnak és a tetteknek a szó szűkebb, erősebb értelmében *jóakarátúnak* kell lennie. Ezt a jóakarátúságot nem szabad összetéveszteni a jóság és a jó indulat etikai határozmányával, amely tudományban és művészetben ugyanolyan fontos, mint a cselekvésnél: a cselekvési jóakarát, vagy még inkább megkülönböztetve jóakarátúság (tehát nemcsak jó akarat) a praktikus akaratnak, aktusnak és hatásnak egyenesen, világosan és biztosan a jóra irányuló és azt tartalmazó jellegét jelenti. Ennek a határozmánynak a teoretikus életben a »tudományos tisztesség«, a művészet világában pedig a

tisztaság felel meg: látjuk, hogy ez utóbbiak szintén megkívánják az etikai jó indulatot, de nem a praktikus jóakaratúságot, amely sokkal élesebb, egyoldalubban és lényegesebben gyakorlati jellegű valami, mint az etikai jó indulat általában. Sajnos a nyelvnek nincs elég szava, hogy ezeket a finom jelentéskülönbségeket mind jól kifejezze.

Látjuk, hogy ez a kategória túlnyomóan »végleges« és nem »technikai« jelentőségű. Ez a jóakaratúság a tökéletes praktikus akaratnak és a valódi tettnek legegyszerűbb, eredeti természetű, morálisan nem is feltétlenül nagyon mély, sokszor inkább naív, ártatlan, vagy újra visszaszerzett, spon-tán ártatlanságú, tiszta jellege; néha persze rendkívül mély és magvas is lehet. Ez a jóakaratúság azt is jelenti, hogy a praktikus akaratnak és a tettnek mindig előmozdítónak, fejlesztőnek kell lennie: ámde az előmozdító, fejlesztő jelleg a tudományos és művészi életben is érvényes, nem csupán cselekvés-, hanem egyetemes etikai életkategoria. A jóakaratúság nélkül nincs tökéletes, hibátlan tett: az tehát tényleg gyakorlatilag mindent meghatározó praktikus alaphatározomány.

Az első három cselekvéskategória közül a második inkább formaszerű jelleget mutat: ezt a tartalomszerű egyszerűséggel szemben a forma vonatkozásjellegeinek megfelelő »nyitottabb« természet jellemzi. Ezt a kategóriát a *becsületességben* találjuk meg, ha ennek a jelentését csupán a gyakorlati valóságra megszüktve korlátozzuk: ekkor a becsületesség mintegy a tett egyszerű igazsága. A becsületesség valóban inkább kifelé mutat, vonatkozászerű, nyitottabb jellegű, mint az egyszerűen zárt jóakaratúság, tehát formaszerű kategória. Azonkívül sem nem tudományos, sem nem művészi, hanem gyakorlati határozomány, de teljes gyakorlati *valóságkategoria*: hiszen a tett, a gyakorlati hatás maga is teljes valóság és így a cselekvéskategoriák is teljes valóságkategoriák.

Eddig alighanem érthetők és elfogadhatók a becsületességről adott meghatározások, ha egyrészt a cselekvés természetét, másrészt a becsületesség lényegét alaposabban szemügyre vesszük. Felmerülhet azonban egy súlyos aggo-

dalom: vajjon nem áll-e a becsületesség mint minden hibátlan gyakorlati tevékenységet és hatást meghatározó praktikus alapkategoria ellenmondásban azzal az előbbi állításunkkal, hogy a cselekvő szellemnek bizonyos fokig zárkózottnak kell lennie, hogy akaratát a világban keresztülvigye?

Ha mindkét határozományt közelebbről megtekintjük, belátjuk, hogy nincsenek egymással ellenmondásban. Egy bizonyos zárkózottságot ez a jelenleg adott, sokszor ellenségesen és gonoszul ható világ kíván a cselekvőtől későbbi terveire és szándékaira vonatkozóan: mert ha önmagát és önmagában mindent feltár, akkor terveit gyakran meghiusítják. Ez a zárkózottság tehát technikai határozomány, amelyet azonban nem szabad túlozni sem. Nem szabad pl. pozitív alakoskodássá, csalássá, álnoksággá, színészkedéssé, szimulálássá válnia. Elhallgathatja a további szándékokat, de nem rejtheti el csalárdul: különben a tett végleges értékében hiányos és így mint tett sem »valódi«, nem teljes, bár néha és esetleg technikailag előmozdítónak tűnik; véglegesen és igazában azonban nem is mozdít elő. Látjuk tehát a különbséget: a tettnek magának és a cselekvő akaratnak, amely a tettet közvetlenül létrehozza, becsületesnek, azaz közvetlen, legközelebbi lényében világosan kifejezettnek, nemes értelemben jellemesnek kell lennie; egyenesnek és megvallónak. Nem kell azonban további jelentését és jelentőségét is teljesen felfednie, nem kell minden további szándékot is világosan mutatnia, hanem azokat titokban tarthatja: csak hazudnia, hazug módon elrejtene nem szabad semmit. Biztosítékul kell szolgálnia, hogy a további tevékenység is jóakaratú, nemes lesz: de hogy mi és hogyan, azt elhallgathatja a jobb siker érdekében. Isten is elrejtí jövő hatásait a teremtmények jobb nevelése végett: de amit közvetlenül tesz, az nyílt, »becsületes«, bár számunkra gyakran nagyon is mély; és minden tette állandó végtelen jószág biztosítékát mutatja és nyújtja a jövő számára is.

A tökéletessé vált világban azután megszűnik a gyakorlati zárkózottság technikai szükségessége és a becsületesség teljes nyíltsággá válva, a legtávolabbi szándékra

csakúgy rámutathat, mint a legközelebbi cselekedetre: igaz, hogy akkor az eleven cselekvésben lebilincselő rejtélyesség varázsa is eltűnik, de ezzel sokszor fenyegető, veszélyes jellege is és helyébe nagy, kristálytisza világosság lép. A közvetlen akaratnak és tettnek azonban már ebben a világban is becsületesnek, ilyen értelemben nyitlnak kell lennie: legalább közvetlen jellegét határozottan és világosan felfoghatóan kell mutatnia.

Az első három cselekvéskategória közül a harmadik a leginkább alakulatszerű: amint az első legjobban mutatja a jóság jellegét, a második pedig az igazsággal van közelebbi kapcsolatban, úgy ez a szépségnek sajátosság visszatükröződését is mutatja a mellett, hogy valódi gyakorlati határozomány, cselekvéskategória: ez a határozomány talán a *serénység* nevével illelhető leginkább. A cselekvő akaratnak és a tettnek különböző alakban, amannak közvetlen, aktív értelemben, ennek átvitt értelemben, úgy ahogy a szellemi hatás a maga gazdag szellemiségével a szellemre mutat, de mindegyiknek egyaránt »lélekkel« kell bírnia: bensőséges, lélekkel teljes, átértzett kell hogy legyen, ilyen értelemben serény. A serénységen tehát itt nem csupán külsőséges szorgosságot, hanem a körülírt, érzelmileg is jelentős meghatározottságot értjük: a lelki bensőségességet és gazdagságot a cselekvő akaratban és hatásában, a tettben, amely az akarat és a tett érzelmi átszövöttségéből ered és a cselekvő akaratnak és hatásának bár praktikus módon, mégis egyfajta szépségjellegét is ad.

Ezzel, úgy gondoljuk, futólag vázoltuk az első három, inkább tartalomszerű, gyakorlati alapkategóriát; amint azonban már megmondottuk, egyáltalában nem zárkózunk el esetleges tökéletesebb megfogalmazás vagy csoportosítás elől.

A második három alapkategória, amelyet most készülnünk megvizsgálni, egészében inkább formaszerű: el lehetünk azonban készülni arra, hogy közöttük egy részben tartalomszerű, egy leginkább formaszerű és egy részben alakulatszerű kategóriát találunk.

A formaszerű kategóriák a cselekvés és a cselekedet

összefüggésszerű határozományait adják. Ezek közül, úgy látszik, a legegyszerűbb, a még leginkább tartalomszerű az a mozzanat, amely az igazi cselekvés és cselekedet »*acélos feszetségét*«, *pregnánsságát* fejezi ki. Hogy ez a határozomány igen lényeges mindenféle cselekvés és cselekedet számára, az közvetlenül világos és nem szorul hosszú bizonyítgatásra. Hogy valóban cselekvés-kategóriával állunk szemben, az leginkább a feszes szó értelméből derül ki. Erős meghatározottság a gondolatot és a műalkotást is jellemzi, de itt ennél többel is van dolgunk: a szó jó értelmében — nem a rosszul mozgó, ügyetlen jelentésében — vett feszetség, a német »*straff*« és részben a »*schneidig*« jelentésében, feltétele minden valódi cselekvésnek és cselekedetnek, de a tudományos és a művészi tevékenységben nem szükséges, sőt látszólag azoktól idegen határozomány.

Ezután már csak formaszerű jellege szorul igazolásra: ezt a jelleget annak a meggondolása alapján láthatjuk be, hogy a feszetség, a *pregnánsság*, az »erős veretkezés« már nem olyan eredetien egyszerű valami, mint pl. a jóakarátúság; hanem úgyszólván az akarat és a tett belső összefüggésére, összefüggésszerű, belső tartósságára vonatkozik. Az ilyen jó értelmű feszetség nélkül hiányzik a tetteből a belső erő és tartósság, az megpuhul, szétfolyik, gyöngye, nem igazi és rendszerint eredménytelen, sikertelen lesz: ennek a határozmánynak nagy technikai jelentősége is közvetlenül belátható. Kétségtelen azonban, hogy a tett és az akarat számára véglegességi értéke is van ennek a kategóriának, amelyet ugyan nem nevezhetünk a szó közönséges értelmében morálisnak, de amely mindenesetre hozzátartozik a cselekvő szellem és a tett belső tökéletességéhez. Ez a tulajdonság nemcsak út és mód valamely tett sikeréhez, hanem egyike a tett legfontosabb saját határozományainak, amely nélkül a tett »jellegtelen« vagy »gyöngye jellemű«, lényegében ingatag. A feszetség tartalomszerű jellegét az egyszerű akarat vagy az egy cselekedet belső struktúrájára vonatkozó jellegében találjuk meg.

A leginkább formaszerű cselekvés-kategória a *biztosság*. Ez legsajátosabb, »legélesebb« jelentésében gya-

korlati határozmány, ebben az értelemben sem az elméletnek, sem a művészetnek nem sajátja. A közönséges, természetes — nem misztikus — biztosság egészen lényegileg a — főleg külső — összefüggések, a viszonyok ismeretén alapul, amelyek között a cselekvő mozog és tettét létrehozza. Mindenekelőtt a hasonlóságok, a hasonló esetek és körülmények ismerete és megítélése bir nagy jelentőséggel a tett biztossága számára, ez az ismeret és megítélés pedig tartalmi összehasonlítás alapján történik és rendszerint az ezeknek a hasonlóságoknak megfelelő sajátos logikai összefüggések sajátosan formai, értelmi megismerésével van kapcsolatban. Sokszor gyakorlati tapintaton alapul, amely még nem szükségképpen a már művészi diplomata-tapintat, hanem formászerű, csupán erősebben érzelmileg is orientáldott gyakorlati értelmi képesség. Másrészt a praktikus életben való tapasztaltság, sokféle eset ismerete is egyik fontos feltétele a biztosságnak.

Hogy a biztosság a valódi tetteből elengedhetetlen, világos: nagy, igen nagy technikai értéke van, de egészen lényeges véglegességi értéke is, mert nélküle a cselekvő akarat és a tett ismét jellegtelené válik.

A biztosság lényegileg különbözik a feszességtől, mert amíg ez a tett és a cselekvő akarat belső erőssége és tartása, addig amaz a cselekvő akarat és a tett külső erősségét és orientációját, a külső körülményekkel szemben való erősségét és kitartó mivoltát adja meg: ez a határozmány tehát az előbbi inkább tartalomszerűvel szemben inkább formászerű; ámde azért mindkettő az említett formászerű, összefüggésekre utaló jelleget mutatja és mindamellett mindkettő lényegileg gyakorlati jellegű, igazi cselekvés-kategória.

A második három általában meglehetősen formászerű cselekvés-kategória közül a harmadik, inkább alakulatszerű a *célszerűség*. A célszerűség gyakorlati határozmány, mert a tett saját értékességén kívül lényegileg további célok, sikerek elérésére törekszik: ezek a sikerek mindenekelőtt bizonyos szellemi és testi alkatok, állapotok és viszonyok, pl. valamely hatalmi állás, valamely berendezés a legkü-

lönbözőbb tevékenységekre, belső megszilárdulás, kapcsolatok szerzése más személyekhez, sőt Istenhez és még sok más; ezenkívül a tett elméleti és művészi tevékenységek közvetítésével elméleti és művészi hatásokra is irányulhat mint további célokra. Ezzel szemben a tiszta elmélet voltaképpen céltalan, azaz nincs külső célja, amelyet itt egyedül nevezünk a szó szigorú értelmében vett célnak. Ahol az elmélet külső, egyáltalában más, mint elméleti célok után indul, ha pl. hatalmi célokra törekszik, ott — úgy mint a technikában — gyakorlati szálak szövik át; a tudás pedig voltaképpen nem célja az elméletnek, hanem aktualizálódása, megvalósulása, beteljesülése. Az igazi gondolat tehát ebben az értelemben céltalan.

Ugyanígy a művészetnek sincs a mi értelmünkben vett célja: a műalkotás a művészetnek azt beteljesítő hatása, míg a gyakorlati hatás, a tett maga sokszor, sőt rendszerint és *tökéletes tett esetében mindig* további célokat is szolgál, azaz valamilyen hatalom vagy jólét és ezeknek megfelelő berendezések elnyerésére irányul, akár a cselekvő, akár mások számára. Teljesen céltalan cselekvés játszás és az ilyen tett játék, nem a szó teljes értelmében vett tett, csak fél és félig komoly gyakorlati tevékenység. Hiszen még a nemesebb, magasabb rendű játék is gyakorlati, tapasztalási, felüdülési és más hasonló célokra is szolgál.

Ezzel szemben a műalkotásnak magának nincs ilyen célja, hanem gyakorlati céltól mentesen önmagában végleges és tökéletes művészi értékű. Részben e miatt a gyakorlati célmentesség miatt tévesztheti össze Schiller játékelmélete a művészet gyökereit a játékéval és ezzel nemcsak a művészet lényegét ismeri erősen félre, hanem a »mélyebb« játékét is, amely nem elsősorban művészi, hanem túlnyomóan gyakorlati tevékenység. Máskülönbén vannak ebben az elméletben is igen helyes belátások, csak hamisan összekapcsolva; erre azonban itt nem térhetünk rá bővebben. Úgynevezett etikai vagy morális célok, mint pl. az érzelem nemesítése, lehetnek, sőt szükségesek a műalkotás számára is; a művészet-elmélet megmutatja, hogy a kanti meghatá-

rozás a művészet külső céltalanságáról óvatos és helyes értelmezést kíván és nem túlozható, különben hamissá válik. De mindez a művészi cél és célszerűség, még azokban az esetekben is, amelyekben már inkább technikai, mint morális, mint pl. az iparművészetben, az imént jellemzett tulajdonképeni céltól és célszerűségtől, amint az csupán a gyakorlat sajátja, lényegileg különbözik.

A sajátos célszerűség tehát gyakorlati határozomány. Hogy összefüggéseken vagy mégis formaszzerű határozományokon alapul, kézenfekvő. És a célban, valamint a célra való irányulásban könnyen felismerhető az alakulatszerű egységesítés: hiszen az ősalakulat az egység és így minden alakulati és alakulatszerű határozományban van valami egységesítő szerep vagy mozzanat, az egységesítő jelleg pedig főképen az alakulati vagy alakulatszerű határozomány sajátja.

Nyilvánvaló minden igazi tett célszerűségi meghatározottsága: már a túlnyomóan testi cselekedet is anyagi sikerre, mint céljára irányul és a túlnyomóan szellemi cselekvés, pl. mindenfajta politikai tevékenység — állam-, gazdasági, hadi, pénzügyi politikában egyaránt — mint minden más »kormányzás« is, célokra van beállítva, amelyeket el kell és el akar érni.

A célszerűségnek van technikai értéke, amennyiben a céltalan tett sikertelen és így eszközérték nélkül való, míg a célszerű tettnek eszközértéke is van; van azonban véglegességi értéke is, mivel a célszerű meghatározottság először is a tettnek magának igazi gyakorlati teljességet és gazdagságot kölcsönöz, másodsor a tett sikerének legfontosabb előfeltevése: így a célszerű meghatározottságban már a sikerre törekvő tettnek magának is és a sikerre való vonatkozásában is van véglegességi értéke.

Végül rátérve az utolsó három, inkább alakulatszerű cselekvés-kategoriára, ezek között először olyant keresünk, amely az utolsó három kategória közös természetén belül ismét a tartalom jellegéhez áll közelebb. Ezt a határozományt a *kifejezőségben* találjuk meg, ha ezt a szót igen erős és némileg megszükitett értelemben, körülbelül a *markáns* szó jelentésének megfelelően vesszük. Ez a megszüki-

tés először azért szükséges, mert a kifejezőségen ennek legtágabb értelmében mindazt érthetjük, ami valamit kifejez vagy jelent: és ebben az értelemben a kifejezés vagy kifejezőség minden dolgot, a valóság és az élet minden ágát megillető sajátosság. Másodsor kifejezheti a hatás az okot: ennyiben mindenféle hatásnak van kifejezősége. Harmadsor pedig a jellegzetességet, amely sajátneműen művészi, poétikus határozomány, sokszor szintén kifejezőségnek mondják.

A kifejezőség szó legtágabb jelentése nem szorul bővebb magyarázatra, valamint a második, igen egyszerű jelentés sem, mivel természetes, hogy minden valamely októl létrehozott hatás a létesítő ok jellegét bizonyos tekintetben magán viseli és mutatja; ennek a jelentésnek egy magasabbrendű fajtájával a művészi szimbolum kérdésénél találkozunk újra. A harmadik jelentést szintén a művészetelmélet vizsgálja a jellegzetesség kategóriája címén. Itt a szűkebb, szorosan és szigoruan gyakorlati jelentést kell elkülönítenünk és megvizsgálnunk.

A konkrét, szinguláris tartalom, az aktív, állító akarat és az attól létrehozott, állított passzív tartalom a valóságban a legeredetibben és leglényegesebben individuális mozzanat, míg a forma sokszor egyetemes és az alakulat minőségileg üres, egyenlő, quasi-egyetemes jellegű. Ez a mindenféle, elméleti és művészi tartalmaknál is fennálló tulajdonság a praktikus valóságban még fokozódik. Így a cselekvő, praktikus akarat és hatása, a tett, erős mértékben és a legeredetibb módon individuális. Ezt a tettnek egyuttal erősen szubjektív individualitását adja, határozza meg a kifejezőség, amely mint »kifejezéssel telt jelleg«, magára a cselekvő akaratra is érvényes.

Első pillanatra egészen egyszerű, teljesen tartalom-szerű határozmánynak látszhatnék a kifejezőség. De ha meggondoljuk, hogy valamely gyakorlati valóság kifejezősége annak egész struktúrájából adódik, amely rendesen bonyolult, sokféle szálból szövődik *egységesen* össze, akkor éppen a sokszerűséget egyesítő alakulati jelleget fe-dezzük fel benne. Mivel ez az egységesítés a kifejezőség-

ben a lehetőség szerinti legegyszerűbb, tényleg a három, inkább alakulatszerű cselekvés-kategória közül az elsővel állunk szemben, amely megint a leginkább tartalomszerű a három közül.

Kell-e az igazi praktikus akaratnak és az igazi tettnek valóban ezzel a szubjektív kifejezőséggel birnia és menyire? Kell. A tettben, amelyben az alany a legélesebben nyilvánul meg, amelyben sajátmű cselekvő akarata működik, az alanynak egyéni sajátosságában mintegy meg kell jelennie, uralkodnia, élnie, hogy a tett »valódi tett«, hogy határozott, velős legyen: és csak az ilyen tett számíthat sikerre, csak az ilyen praktikus akarat érvényesül. A kifejezéstelen tett jellegtelen, nem szilárd, nem határozott. Az ilyen tett technikailag fogyatékos, mert határozatlansága veszélyezteti a sikert, és önmagában, véglegesen fogyatékos, mert éppen mint egyéni alany egyéni tette határozatlan, jellegtelen.

Ezzel szemben a kifejezéssel teljes tett már belső szilárdsága és határozottsága és világos, határozott és ezért lebilincselő sajátossága folytán magában hordja a siker biztosítékának technikai értékét és a jellemesség, a határozottság véglegességi értékét. Itt jegyezhetjük meg, hogy a tettnek többször említett erőssége, szilárdsága a tett feszességén (pregnánsságán), biztosságán és kifejezőségén kívül nem valamilyen további sajátos kategória, hanem főleg ebből a háromból adódik, de ezeken kívül a többi cselekvés-kategoriából is; a tett határozottsága, azaz »jó«, értékes meghatározottsága valamennyi kategória eredménye, a legszűkebb értelemben vett határozottság pedig főleg az acélosságból és a kifejezőségből adódik.

Az acélos feszesség és a kifejezőség különbsége nyilvánvaló: amaz a tett belső összefüggését, emez határozott individualitását jelenti.

Mennyire terjedhet a kifejezőség egyéni, individuális mivolta? Addig, ameddig jó, igaz és szép marad, azaz a tartalmi, formai és alakulati, valamint a metafizikai, lélektani és cselekvési principiumoknak megfelel és végül az illető individualitás specifikus határozományából, objektív

lényegéből hiánytalanul, ellenmondás nélkül következik. Ebben az is adva van, hogy az egyéniségnek nem szabad végletes egyoldalúságba, az igazi, természetes újra nem képes, hajhászott eredetiségbe, világtól idegen vagy azzal ellenséges individualizmusba, beteges makacsságba átcsapnia vagy ilyenné elfajulnia: hogy mi minden választhatja el az egészségtelent a normálistól, azt először a filozófiai, majd a specifikus lélektani és etikai elvek határozzák meg. Példákat itt a filozófusnál jobban nyújthat maga az élet, a történelem vagy a költő. A drámairodalomban ilyen példák bőségesen találhatók Aischylostól Sophoklesen, Euripidesen és Shakespearen át Schillerig, Hebbelig, Kato-náig, Ibsenig stb.; a homerosi hősök is fényes példákat mutatnak be. Az élesszeműnek ezen a téren is maga az élet mutatja a legbonyolultabb és az elevenség fátyolába takart, de ha egyszer felfedett, a legváltozatosabb, legjobb és legtanulságosabb alakokat.

Az utolsó két praktikus kategória a praktikus akaratú aktusok, valamint hatásaik, a tettek *célegysége* és *következetessége* vagy *törvényszerűsége*: a cél itt már a végső cél, az elérendő vég, a végeredmény, a végső siker, amely mint ilyen, szintén a cselekvésnél lényeges és fontos. Az elmélet és az alkotás célját mintegy magában a hatásban bírja, nem törekszik annyira valamely távolabbi cél elérésére. Az is rögtön belátható, hogy a célegység különbözik a célszerűségtől. A célszerűség célja rendszerint valamely közelebbi cél, amely elérése után maga is újra eszközzé válhatik; ez a német Zwecknek felel meg inkább. A célegység célja pedig az a végső cél, amely maga szerint irányítja és így egységesíti a tetteket; ez végleges és elérése ebben a tekintetben nyugalma, megállapodást ad, nem eszköze további törekvésnek *ugyanabban a dimenzióban*, ezt sem meg nem indítja, sem meg nem engedi; más tekintetben természetesen ismét tovább lehet menni és ekkor az előbbi cél lehet kiindulópont avagy eszköz. Ez a cél inkább a német Zielnek felel meg. Innen van az is, hogy a célszerűség minden egyes tettnek teljesen sajátja, a célegység viszont lényegileg több, ugyanarra a célra irányuló és az ettől meg-

adott irányban egyesített tette vonatkozik; ezzel egyúttal világossá válik kategóriánk alakulatszerűen egységesítő jellege, valamint a lényegileg szinguláris tettek összefogásának módja, ugyanarra a célra való hasonló irányozottságukban megnyilvánuló egységük is.

Hasonlóképen a következetesség is gyakorlati határozomány. A gondolati munka és különösen a tudomány rendszeres, a műalkotás szerves: ezek a határozományok a természetes és legjobb és legszigorubb értelemben hozzájuk tartozó határozományai az elméleti, illetőleg a művészi életágnak. Következetes a szó leghelyesebb és legszigorubb értelmében a gyakorlat és a tett. A következetesség a cselekvő akarat vezérfonala és a cselekvés hatalmának egyik legfőbb, legfontosabb alapja. A következetesség egyúttal alakulatszerű természetét is megmutatja az egyes tetteket valamennyi cselekvés-kategória közül talán legjobban és legegységesebben egységesítő jellegével: hiszen úgyszólván egymásból gördítve alakítja ki a tetteket, amennyire ez a gyakorlati valóság keretén belül lehetséges; »láncra fűzi« őket, annyira, hogy megnyilvánulását hamisan értelmezett jellege alapján az egyes tettek között felvett oksági kapcsolattal tévesztik össze.

Most még az kérdezhető, hogy a két kategória közül melyik inkább formasierű és melyik a leginkább alakulatszerű. Úgylátszik, hogy a célegység »véglegesebb« határozománya inkább mutatja a gyakorlati hatások összefüggészerű, formasierű vonatkozásait az őket egyesítő azonos célra, míg a következetesség határozománya annyira gördítő, alakulatszerű, az alakulat jellegét annyira erősen mutatja, amint az gyakorlati határozománynál egyáltalában lehetséges: ezek szerint ez volna a leginkább alakulatszerű a három inkább alakulatszerű cselekvés-kategória között.

A célegység és a következetesség magától érthetően már technikailag is nélkülözhetetlen és nagyon értékes határozományok: mert közös célra való egységes irányozottság híjján széttöredeznek, elvesznek a tettek; és minden következetesség nélkül vezetve, tartás nélkül ingadozik a gyakorlati tevékenység, nem viszi végbe, amibe belefogott és

így semmi jelentőset sem képes elérni. Hiszen nem kell a következetességnek korlátolt nyakasságnak lennie: de valamilyen törvényszerűség minden nagyobb hatású és eredményes gyakorlati működéshez elengedhetetlenül szükséges; a törvényszerűség a természet működésének egyik fő ereje és biztosítéka és a léleknek nélkülözhetetlen belső erőssége, amelynek elérésére egészen magától és természeténél fogva törekszik; és legelső sorban éppen a léleknek sorrendben első alapereje, az igazi, a tökéletes cselekvő akarat az, amelynek a vázolt törvényszerűség sajátja kell, hogy legyen.

Mindkét határozománynak nagy véglegességi értéke is van: hiszen megállapíthattuk, hogy az egységes cél és törvényszerűség nélkül vezetett cselekvés egészen tökéletlen, szétesik, ingatag és gyöngö; ezzel máris bebizonyul kategóriáink végleges, nélkülözhetetlen értéke és jelentősége a cselekvő akarat és a tett szempontjából. Hogy mennyire fontosak ezek a határozományok a gyakorlati élet eredményessége szempontjából is és legelső lényege tekintetében is, azt még a kevésbé gyakorlati érzékű is csakhamar felismeri: és Bismarcknak a következetesség ellen szóló mondása nem a minden cselekvésre és tette érvényes legmagasabb, örök cselekvésprincípiumok törvényszerű követése ellen irányul, hanem a korlátozott jelentőségű, specifikus gyakorlati elvek mellett való makacs kitartás ellen olyan esetekben is, amikor a viszonyok megváltoztak és új specifikus körülmények létrejötte újfajta, más, új specifikus elvek szerint meghatározott cselekvést kíván. Hogy ezt így értette, az kitűnik abból, hogy így gyakorolta: gyakorlati lángelméjének legmagasabb elveihez minden gyakorlatilag helyes cselekvésében hű maradt, amint ez minden igazi gyakorlati hatás feltételeként ennek lényegéből és a cselekvés legfőbb elveiből következik.

A cselekvés legmagasabb kategóriáinak bemutatása után a cselekvő szellem képe is teljesebbé és elevenebbé válik: acélosan feszes és biztos, célszerű, kifejező, a célegység alapján következetesen végrehajtott tevékenység jellemzi jóakarátúság, becsületesség és serénység mellett;

mindez persze csak a teljes értékű, nem csupán technikailag ügyes cselekvőre áll. Az egyedüli technikai képesség soha sem végleges és az a cselekvő, aki végleges értékesség nélkül, belső jóság híján technikailag sikeresen működik is, lényegében üres cselekvésének összeomlását végül mégsem kerülheti el.

Nem egyetemes érvényességű, csupán specifikus körülmények között érvényes tulajdonsága a cselekvésnek a gyorsaság: mert vannak tettek, amelyeket éppen nem lehet gyorsan, hanem néha csak nagyon lassan eredményesen végrehajtani. A gyorsaság különben is relatív fogalom és ami benne leginkább lényeges a cselekvés számára, az az akarat és a tett haladéktalan elhatározása, egyáltalában határozottsága: ezek a határozmányok azonban — a gyorsasággal kapcsolatban —, amennyiben mindig szükségesek, a feszesség és a biztosság kategóriáinak körébe tartoznak, más tekintetben pedig nem is kivétel nélkül érvényesek; néha nem szabad rögtön, csak később határozni, de akkor pregnánsan és biztosan. A cselekvés erőssége, szilárdsága és határozottsága a megvizsgált kategóriákkal adva van, sikeressége pedig valamennyiük eredménye, amely, amennyiben természetes, belőlük folyik, amennyiben pedig természetfölötti ajándék, nem feltétlen tartozéka a helyes cselekvésnek és tetteknek.

Alighanem sokan kérdezték már olvasóink közül magunkban: honnan varázsolja ide a szerző ezeket a kategóriákat, mi jogon állítja fel éppen ezeket és csak ezeket a cselekvés alaphatározmányaiként? Nyilvánvaló, hogy nem a légből kaptuk a határozmányokat. A cselekvő élet megfigyeléséből és elemzéséből szűrtük le őket, mint annak végső elveit: a cselekvő életet szemlélve és vizsgálva, redukív-regresszív úton legvégső gyökeréig iparkodtunk eljutni; és mint minden cselekvés alappilléreit véltük ezeket a kategóriákat a gyakorlati életben megtalálni. A magunk énjét is vizsgálva, abban is a cselekvésre alkalmas természetet hittünk fölfedezni: és ebben ugyanezekben a kategóriákban kifejezett tulajdonságok mutatkoztak a cselekvés hordozóiként. Hogy az alapkategóriák éppen ennyien vannak

és így csoportosulnak, azt más egyetemes filozófiai rendszertani körülményekből látjuk igazoltnak; ezeket részben már említettük, bővebben pedig itt nem térhetünk ki rájuk. Különben is, amint mondottuk, nyitva hagyjuk a kaput esetleges alkalmasabb fogalmazások számára.

V. A cselekvő élet további kérdéseiről.

Minden cselekvésre jellemző az a tartalmi jellegnek általában megfelelő követelmény, hogy túlnyomóan analóg helyzetekre, hasonló szinguláris viszonyokra, ezek megítélésére és bevonására támaszkodik.

Ezen a helyen a minden cselekvéssel, sőt minden fajta tevékenységgel és lényel valami kapcsolatban levő *törvényekről* is meg akarunk röviden emlékezni. Mindenféle törvény valamilyen szabályosságot és következetességet fejez ki. Tartalma valamely elv, valamely összefüggés avagy minőségi vagy matematikai viszony, esetleg valóság-határozmány, amely valamely létnek vagy tevékenységnek szabályul szolgál, valamely létet vagy tevékenységet szabályoz a szabály szónak tágabb, csupán általában meghatározó, nemcsak normatív értelmében. A csak önmagukban tekintett logikai vagy matematikai elvek is törvénynek számíthatók, mihelyt állandó és többé-kevésbé egyetemes érvényességüket vesszük figyelembe.

A törvények feloszthatók abból a szempontból, hogy csak technikai avagy véglegességi értéket szabályoznak-e: az első csoportbeli törvényeket technikai, a második csoportbelieket morális törvényeknek nevezhetjük. Az első csoportba tartoznak a rendes értelemben vett természeti törvények, mint pl. a gravitáció törvénye, általában a történeti és szociológiai törvényszerűségek, egyes jogszabályok, használati utasítások, közlekedési előírások stb.; a második csoportban a jót, igazt és szépet és a mindhárom egységéből adódó erkölcsösséget meghatározó törvények vannak.

Minden törvényt megfogalmazhatunk tisztán kijelentő, a helyes vagy tökéletes létet, illetőleg tevékenységet meg-

állapító, avagy normatív, a helyes vagy tökéletes létet, illetőleg tevékenységet kívánó vagy kényszerítő módon: az első esetben a törvény a szerinte fennálló létnek vagy tevékenységnek egyszerűen határozománya, feltétele és meghatározó szerepének hiánya az illető lét vagy tevékenység fogyatékosságát jelenti; a második esetben a törvény a szerinte meghatározandó létnek vagy tevékenységnek kényszerítés esetében feltétlen, különben feltételes szabálya e szónak szűkebb, tisztán normatív értelmében.

Az úgynevezett természeti törvények, azaz a fizikai, kémiai és biológiai törvények tisztára passzív tárgyi hatásokat kényszerítő erővel határoznak meg, de a ható okok részéről szabadon választatnak. Ez minden okozás akarati természetéből, egyáltalában minden tartalmi létesítésnek szabad jellegéből következik. A természeti törvények tehát azt határozzák meg, hogy a hatás *ilyen*, nem pedig hogy *kötelessége (soll) ilyennek lennie*: mert a kötelesség szabad lény szabad követésére vonatkozó előírás. Azt azonban lehet mondani, hogy a természeti törvények meghatározzák, milyennek *kell* (muss) a hatásnak lennie; de ez a *kell* nem a logikai szükségszerűség értelmét fejezi ki, hanem a *kellésnek* talán éppen legeredetibb jelentését, az októl való kényszerítettségét. A tiszta tárgyi hatásokat létesítő akarat valóban a maga részéről szabadon, de a hatásokra vonatkozóan kényszerítő erővel határozza meg ezeket.

Ezzel szemben magukra az okokra és működésükre vonatkozó törvény sohasem fejez ki kényszert. Vagy a szabad szellemi lények szabadon, sohasem kényszerítve követett, bár természetes befolyás alapján megfelelően motiváltan létrejövő *törvényszerű* viselkedését fejezi ki egyszerű kijelentő módon, mint pl. azokban az esetekben, ahol személyeknek, embereknek is törvényszerű viselkedéséről van szó, vagy amikor egy természeti erő törvényszerű működési módjait reá magára és működésére úgy vonatkoztatja, hogy kimondja, *ez az erő így hat és működése ilyen*. Vagy pedig — és ez a második lehetőség — nem ilyen a szellemi lényekre vonatkozó, sohasem kényszerítő, tisztán kijelentő törvényekkel állunk szemben, hanem a szellemi

lényekre vonatkozó *parancsokkal*, olyan elvekkel, amelyek kívánalmat vagy kötelességet fejeznek ki, amely szabad követést kíván; kívánalmat inkább a technikai, kötelességet legfőképpen a morális parancsok fejeznek ki; ez utóbbiak a szó magasabb értelmében vett normák, amelyek magasabb és teljesebb jelentéssel bírnak, mint a technikai törvények, mert maguknak a szellemi lényeknek lényeges tulajdonságait fejezik ki. Normatív jellegük azonban más, pl. természeti törvények tisztán kijelentő jellegétől nem abban különbözik lényegileg, hogy csak kötelezést, nem egyszerű létet fejez ki. Mert ezeket a normákat is mind megfogalmazhatjuk tisztára kijelentő módon is és akkor a végleges értelemben »valódi«, a tökéletes, hiánytalan, értékes, tehát pozitív, azaz teljesen meghatározott tett, gondolat, mű, egyáltalában élet, vagy magasabb rangban a cselekvő akarat, gondolkodó értelem, alkotó érzelem, élő és ható szellem határozományait nyerjük. Egyes ilyen határozományok: Istenre is, másokat csupán a teremtetten szellemre vonatkozathatunk. Hogy minden normát lehet tisztán kijelentő módon megfogalmazni és hogy minden érték éppen az illető tekintetben való pozitív létmeghatározottságot, hiánytalanságot jelenti, azzal még majd az etikai kérdések vizsgálatánál más alkalommal külön foglalkozunk, amikor a valóságon és komponensein kívül levő értékvilág és a valóságtudományok, illetőleg a valóság komponenseire vonatkozó tudományok mellett levő értéktan kérdését vizsgáljuk meg kritikailag.

A cselekvés és a tett valóság és mint minden valóság, szabad; de éppen a mindenekfölött tartalmilag meghatározott gyakorlati valóságnál, tehát a cselekvésnél és a tettnél bír a szabadság a legnagyobb jelentőséggel. A tett szabad, tehát a praktikus törvények és parancsok követése is az. Elutasításuk mindenkinek szabadságában áll, de az már nem áll szabadságában, hogy a tett csupán a gyakorlati kategóriáknak megfelelően lehet teljes értékű, mint gyakorlati valóság teljes, hiánytalanul pozitív: mert a cselekvés-kategóriák a gyakorlati valóság minden lehető esetére érvényesek, tehát mindenféle tetre is; és így csupán a

gyakorlatilag fogyatékos gyakorlat bujhatik ki némileg pozitív meghatározásuk alól, de akkor mint gyakorlati hiányt »negatív« módon határozzák meg.

Amint már mondtuk, a valóság körében a gyakorlati valóság a legszabadabb, az egészen szabad. A jónak az értékelésében mindenekelőtt a szabadság a lényeges: számunkra az a cselekvés és cselekedet jó, amelyet azért tettünk, mert így voltunk *kötelezve*. A kötelezettségben mindig megvan az utalás egy kötelező valóságos és hatalmas akaratra, ez a kötelezés a kötelezettségnek mint ilyennek a lényege. Ez az akarat csak a végtelen isteni akarat lehet: ennek a kérdésnek további fejtegetése azonban kívül esik mai feladatunk körén. A jónak kötelező jellege is megkívánja a szabadságot, mert kötelesség természetesen csak szabad lény számára áll fenn; a szabadság hiánya minden önálló követésnek, minden önálló teljesítésnek vagy ellenkezésnek a lehetőségét elveszi, ezzel azonban minden kötelességet is lényegileg kizár. Hogy az erkölcsi törvény másként határoz meg, mint pl. az észelvek (Kant), onnan van, hogy az akarat szabad, az értelem pedig nem. Hogy viszont az elméleti és a művészi elvek némely tekintetben a gyakorlati elvekhez hasonló módon határoznak meg, az onnan ered, hogy azok is mindenekelőtt a lelki alaperők között sorrendben mindig első teorétikus (kutató), illetőleg művészi (alkotó) akaratot határozzák meg, ez pedig mint akarat szabad, bár nem annyira kötetlen, nem annyira erősen szabad, mint a cselekvő akarat.

A jónak kontradiktórius ellentéte a nem jó, amely mindig tartalmilag negatív. Ezzel szemben a gonoszság a gonosz, nem jó, mégis valamiképen pozitív, mert tényleges módon, de hiányosan, emyiben tehát negatív módon is ható akarat alkata és hatása. Ez mint gonosz ismét tartalmilag negatív és hatása mint rossz is az, de csak egy része a tartalmi negatívum egész körének: az a rész, amely valóságosan, de hiányosan meghatározó, működő, ható akaratból következik. Ez a gonosz akarat mint más tekintetben mégis pozitív, fennálló, a jó akaratnak mintegy kontrárius ellentéte; ebben a tekintetben a gonosz a jónak kontrárius

ellentéte, bár mint gonosz, csupán negatív és amennyiben pozitív, legalább struktúrájában vagy mint tárgy stb. jó.

Tudjuk, hogy a gyakorlati kategóriák a legalacsonyabb rangban magukat a tetteket, ezenkívül azonban magasabb rangban a cselekvő akaratot is meghatározzák: jó-akaratú, becsületes, serény, pregnáns, biztos, célszerű, kifejező, célegységű, következetes a tett, ámde így hat és ilyen magasabb, aktív, meghatározó értelemben a gyakorlati akarat is, míg a tett csak mint meghatározott, nem mint meghatározó ilyen. Így a cselekvés-kategóriák is, úgy mint a jó általában, a dolgok három rangjára utalnak: a tettek és határozományaik mint (csupán) meghatározottak okakra mutatnak; ezek már meghatározó valóságok, sokszor azonban még maguk is meghatározott hatások, önálló és ön-életű és öntevékenységu »Istentettek«, másodrangu szellemek, illetőleg pontosabban ezeknek cselekvő akarata. Ezek mint meghatározott hatások végül visszautalnak az ősi módon csak meghatározó, de már nem mástól meghatározott elsőrangú okra, Isten végtelen szellemére, közelebből az ő cselekvő akaratára.

VI. Befejezés.

Szótartottuk a cselekvés elméletének legfontosabb kérdéseit, röviden megrajzoltuk a cselekvés világát és a cselekvő szellemet, megkíséreltük meghatározni a filozófiai cselekvés-kategóriákat, végül még néhány, a cselekvéssel összefüggő további problémát is megvizsgáltunk. A nyert eredményeket nem kívánjuk érinthetetleneknek és megjavíthatatlanoknak tekinteni: ez a tudományszak tudunkkal itt került először rendszeres vizsgálat alá és ezenkívül tárgy, a lüktető élet egyik ága, sem határozható meg olyan egyszerűen és szabatosan, mint pl. a logikáé. Ezért a logikai vagy a matematikai alapkategóriák sokkal biztosabban fogalmazhatók meg, mint a cselekvés kategóriái, ezek viszont sokkal kifejezőbbek, elevenebbek és a legtöbb ember számára érdekesebbek: az étellel teljes jelleg éppen

bonyolult életgazdagsága miatt szabatos és biztos tudományos meghatározhatóság dolgában csaknem mindig némi áldozatot kíván; hiszen tárgyilag sem annyira átlátszó és vázszerű egy egész életág, amely teljes valóság, mint csupán egy valóságkomponens, pl. a tiszta matematikai tárgy. Meghatározottsága e mellett ugyanolyan erős és világos lehet, de teltebb és többoldalú. Ezért a gyakorlati kategóriák és elvek biztos meghatározása is lehetséges, mivel ezek objektíve nem kevésbé pontosan vannak meghatározva, mint pl. a matematikai kategóriák: a gyakorlati felfogások és értékelések között megnyilvánuló nagyobb különbségek a gyakorlati valóságnak pl. a tiszta matematikai fennállással szemben való nagyobb bonyolultságán és léttel teljességén alapulnak, valamint felfogó képességünk gyöngeségén, nem pedig a reális gyakorlati valóságnak, lényegnek és értéknek valamilyen — lehetetlen — relativálásán.

Vizsgálódásaink elején adott történeti megjegyzéseink után itt csupán Aristotelest akarjuk még egyszer röviden megemlíteni: ő a cselekvés világát, a cselekvő életet (*βίος πρακτικός*), bizonyos értelemben a cselekvés elméletét, illetőleg mesterségét is (*τέχνη πρακτική*), praktikus értelmet (*νοῦς πρακτικός*), sőt praktikus igazságot is (*ἀληθῆα πρακτική*) megkülönböztet a hasonló teoretikus és poétikus határozományokkal szemben: így a gyakorlati valóság területét a tudomány számára is úgy szólván teljesen felfedezi. A gyakorlati értelem alighanem a cselekvő akaratot irányító, neki utat mutató értelem, a gyakorlati igazság pedig valószínűleg a gyakran követelő, parancsoló fogalmazásban megjelenő gyakorlati törvény és parancs, amely szabadon van a szabad akarat elé állítva, szemben az értelem szükségképi logikai határozományai-val. Mindezt Aristoteles felfedezi, de ki nem dolgozza: ezt a munkát kíséreltük meg itt megindítani.

A cselekvés elmélete tudományosan meghatározza a cselekvés világának nagy, az egész valóságra kiterjedő, de azt azért ki nem merítő területét, a cselekvő akaratot, önmeghatározó és ható tevékenységét és hatásait. Ezzel a tárgy és a tan terjedelme is meg van adva, de természet-

sen határai is: ezek a teoretikus, valamint a művészi életág területére, továbbá e kettő miatt a mindhárom életágat osztatlanul tartalmazó teljes élet — a mi terminológiánk szerint az etikum — területére nem terjedhetnek át. Az élet azonban akkor is, ha differenciálódik, egységes szövésű: ezért a gyakorlati életet mindenütt át meg át szövi az elméleti és a művészi élet. Már a tettekben és velük kapcsolatban vannak elméleti és művészi határozományok és valóságok és fordítva: így áramlik az élet tarkán keresztül a valóság három nagy területén. Maga a szellem még szigorubban egységes kapcsolatot mutat: mert a cselekvő akarat értelme ugyanaz az értelem, amely »önmagában«, »öncélúan« mint elméleti értelem lép fel, a cselekvő akarat »ügyes« alakító érzelme »önkörében« úrrá válva a meleg művészi érzelem alakját ölti fel és a legsajátabb területén cselekvő akarat az elméleti értelem mellett »halványabban«, mint kutató akarat és a művészi érzelem mellett mint ennek alárendelt képzetalkotó képzelet tűnik fel. A lelki erők így át és átjárják egymást, csak így egymásban, egységesen együtt lehetségesek, de így a kimeríthetetlen erejű szellemet alapozzák meg. Legközelebbi céljaink között előtünk is a többi életág, majd a teljes élet jellemzése lebeg: a művészi valóság bemutatására remélhetőleg rövidesen rátérhetünk.

Grundlegung einer Tatllehre.

(Inhaltsangabe)

Wir finden drei Grundarten der Wirklichkeit: das Leben der Tat, der Wissenschaft und der Kunst, die zusammen das vollkommene Leben ergeben. In der Welt der Taten herrscht zuhöchst der Wille, das Reich der Wissenschaft wird von der Vernunft regiert und in der Kunst ist das bildende Gefühl die Grundkraft. Alle drei Gebiete des Lebens sind schon Aristoteles bekannt und bereits bei ihm sehen wir diesen Lebensgebieten entsprechende, sie theoretisch behandelnde Lehren auftreten. Die Kunst wird in der Poetik behandelt, von welcher leider nur Bruchstücke geblieben sind, die Wissenschaft findet ihre theoretische Bearbeitung in den logischen Schriften des Aristoteles, dem dann die späteren Wissenschaftslehren, besonders aber die Erkenntnistheorie folgten. Andeutungen über eine Tatllehre finden sich ebenfalls schon bei Aristoteles, ohne dass die Bearbeitung dieser Disziplin von ihm auch nur in Angriff genommen worden wäre. Die neuere Forschung brachte viele das Tatleben betreffende Sätze in den verschiedensten Wissenschaften unter, so in der Psychologie, Politik, Soziologie, Wirtschaftslehre und Ethik. Keine dieser Wissenschaften aber deckt sich mit den von dem Gegenstande geforderten Grenzen einer Tatllehre und diese ist auch in keiner der aufgezählten Wissenschaften vollständig enthalten: selbst die Ethik hat nicht die reine Tatwelt, sondern das volle Leben zum Gegenstande, kann also die Bestimmungen des reinen Tatlebens nicht behandeln, es gibt ja auch eine Ethik der Wissenschaft und der Kunst. Es ist also eine eigene

Wissenschaft über die Bestimmungen des Tatlebens nötig; sie folgt der Metaphysik als der Lehre von der noch weiter undifferenzierten Wirklichkeit überhaupt und es stehen ihr die Wissenschaftslehre und die Kunstlehre zur Seite. Erst alle drei werden von der Ethik, der Lehre des allseitigen vollkommenen Lebens, gekrönt.

Aristoteles bestimmt den Unterschied der praktischen und der poetischen Tätigkeit derart, dass diese ein Werk hervorbringt und sich darauf richtet, während jene zumeist auf sich selbst, auf ihre richtige Durchführung gerichtet ist und keine der poetischen Tätigkeit ähnliche gegenständliche Wirkung hat. Diese Auffassung kann nicht in strengem Sinne durchgeführt werden. Die Tätigkeit ohne Wirkung ist der bloße Akt, dieser aber bleibt im Gegensatze zur Wirkung stets in dem tätigen Ich. Eine strenge Auffassung der Aristotelischen Bestimmung käme daher der Leugnung aller körperlichen praktischen Tätigkeit gleich. Solche Tätigkeiten gibt es aber zweifellos: Laufen, Springen, Fechten usf. sind wesentlich auch in der körperlichen Welt irgendwie wirkliche praktische Tätigkeiten. Allen diesen Tätigkeiten ist gemeinsam, dass sie *etwas* tun: dieses etwas besteht auch in der physischen Welt, es ist eine manchmal geradezu gewaltsame Durchsetzung, ein Kraftaufwand, eine Energiebewirkung; und tatsächlich finden wir in der physikalischen Energie die Wirkung der physischen praktischen Tätigkeit. Die physikalische Energie ist eine unanschauliche, irrationale, also weder poetische noch theoretische, aber „kräftige“, „durchsetzerische“, wesentlich praktische Wirkung, eine Tatwirkung, sie ist das Wesen der körperlichen Tat, ihre Bewirkung ist das Wesen der körperlichen praktischen Tätigkeit in Natur und Menschenleben. Sie ist schon als Kraftdurchsetzung in sich sinnvoll, ihren weiteren, höheren Sinn aber erhält sie von dem *Ziele*, das der praktisch Tätige durch sie mit seiner Tätigkeit und Tat erreichen will. Praktisches Wirken und physikalischer Energieaufwand ist auch mit der Bewirkung jeder in der Körperwelt objektivierten Gedanken- und Kunstwirkung verbunden, sowie auch in und mit dem praktischen Wirken theoretische und poetische Momente vorhanden bzw. verbunden sind.

Auch die rein im Bewusstsein bleibende, nicht physische praktische Tat hat, falls sie gegenständlich, nicht auf das Ich selbst gerichtet ist, eine gegenständliche Wirkung: den Entschluss, der eine reale Wesenheit, ein Inhalt in sich ist und von dem Entschliessenden, von dem Akt des Entschliessens wie von der Entschlossenheit des entschliessenden Ich zu unterscheiden ist. Er verhält sich zu der Gedankenwirkung und zu der sinnlichen Vorstellung ähnlich wie die physikalische Energie zu dem in der Körperwelt objektivierten Gedanken oder Werk: er ist unanschaulich und untheoretisch, aber „kraftvoll“ und höchst konkret, scharf individual.

Die praktische Tätigkeit, die auf eine Gesamtheit gerichtet ist oder Beziehung hat, kann politisch genannt werden. Eminent praktisch ist die wirtschaftliche Tätigkeit — mit dienenden theoretischen und bildenden Wirkungen verbunden —, die Staatsleitung — mit ähnlichen Nebenkompponenten wie vorher —, die Kirchen-, Kultur-, Sozialpolitik, die Kriegführung usw.

Das wirkende Prinzip des Tatlebens ist der Tatgeist. Dieser steht dem Theoretiker meistens fremd, ja oft fast feindlich gegenüber; der Herr der regen, stets wechselnden Taten und der ruhige Beschauer und Forscher der ewigen Wahrheiten verstehen einander nicht gut. Viel näher stehen einander Tatmensch und Künstler: dieser sucht jenen oft und gern zu bilden, jenem schmeichelt des Künstlers Lob. Unter den Wissenschaftlern steht auch der teilweise poetisch vorgehende grosse Historiker dem Tatmenschen am freundlichsten gegenüber und dieser sucht sich der Gunst jenes mittels huldreicher Behandlung zu versichern. Dagegen verschliesst er sich der Neugier des Psychologen und nur der sehr feinfühlende oder der praktisch befähigte Seelenforscher vermag tiefer in das Wesen des Tatgeistes einzublicken.

Der Tatgeist ist viel straffer, konkreter und auch realer als der Theoretiker, obwohl dieser die objektive Forschung, jener die subjektive Tat zur Aufgabe und zum Geschäft hat. Der genannte Unterschied aber ist teils in dem Wesen der Tat begründet, andernteils doch folgt er aus den verschiedenen

Lebensumständen des Tatgeistes und des Theoretikers. Der Tatmensch will auf die Welt wirken, steht mitten in ihr; deshalb ist er aber auch viel abhängiger von ihr als der weltent-rückte, viel ruhiger arbeitende und von den Ereignissen des Augenblicks weniger berührte Forscher. So erklärt sich die stärkere Spannung, die realistischere Einstellung und auch die grössere Verslossenheit des Tatgeistes gegenüber dem Theoretiker aus dieser seiner Weltabhängigkeit: seine Machtstellung ist stets bedroht und er muss ohne Unterbrechung kämpfen oder doch kampfbereit und schlagfertig sein, um sie zu behaupten. Dafür wird er aber auch seltener so kleinlich, wie viele Gelehrte, und kann auch nicht gut grämlich sein.

Ein Hauptunterschied unter den Tatgeistern gibt die zwei Strukturen des regierenden und des Diplomatencharakters: jener baut überwiegend auf sich und zwingt und unterwirft die anderen, dieser baut hauptsächlich auf andere und entlockt ihnen die Ausführung seiner eigenen Pläne und Absichten, sucht sie geschickt nach sich zu biegen. In anderer Hinsicht gibt es die Strukturendreiheit des am stärksten und reinsten willentlichen, des mehr verstandemässig und des mehr gefühlsmässig wirkenden Praktikers. Neben den mehr schöpferischen Praktikern finden wir die mehr erhaltenden, neben den mehr reflexiv tätigen die mehr gegenständlich tätigen praktischen Geister. Eine hochinteressante charakterologische Struktur ergibt der leere Tatmensch, dem die Fülle des hohen, genialen Tatgeistes gegenübersteht.

Die grundlegendsten, die gesamte praktische Wirklichkeit bestimmenden praktischen Bestimmungen sind die Tat-kategorien. Sie haben teils technische, d. h. auf Mittel und Wege der praktischen Tätigkeit gerichtete, teils endgültige, d. h. auf das Ziel und Wesen der praktischen Tätigkeit bezogene Bedeutung. Sie sind, wie alle Tatwirklichkeit, ursprünglich von Gott frei, aber nicht willkürlich bestimmt und durch regressive Nachforschung aus der vollständigen, mangellosen Tatwirklichkeit herauszufinden. Solche Kategorien sind die rein praktische, noch gewissermassen vorethische Gutwilligkeit, die Ehrlichkeit als Wahrheit der Tat, die

Eifrigkeit, d. h. die Gefühlsbelebtheit, die Durchseeltheit der Tat; weiter die Straffheit als innerer, die Sicherheit als äusserer Zusammenhang der Tat, und die Zweckmässigkeit als die eine Bedingung ihrer prospektiven Wohlbestimmtheit; schliesslich die Ausdrucksfülle als die eigenartige, markante Individualität der Tat, die Zielvereintheit und die Konsequenz oder Gesetzmässigkeit als die höchsten praktisch verbindenden Prinzipien aller und jeder Tat, allen und jeden Tuns. Eine Untersuchung über das Wesen des Gesetzes überhaupt und eine Einteilung und Bestimmung der verschiedenen Gesetzesarten beschliesst die wichtigsten Teile der Betrachtungen.

TARTALOM.

I. Bevezetés	1
II. A cselekvés világa	8
III. A cselekvő szellem	20
IV. A cselekvés kategóriái	33
V. A cselekvő élet további kérdéseiről	51
VI. Befejezés	55
Inhaltsangabe	58

ÉRTEKEZÉSEK

A FILOZÓFIAI ÉS TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
A M. TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
DR. FINÁCZY ERNŐ
OSZTÁLYTITKAR

III. KÖTET. — 9. SZÁM

AZ „ESZME“ FILOZÓFIAI VIZSGÁLATA.

IRTA
BARTÓK GYÖRGY
LEVELEZŐ TAG.

— Felolvasta a II. osztály 1929 június 17-én tartott ülésén. —

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1930.